

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК-ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ
ИҚТИСОДИЁТ ФАКУЛЬТЕТИ
“ИҚТИСОДИЁТ” КАФЕДРАСИ

“ҲИМОЯГА ТАВСИЯ ЭТИЛАДИ”
“Иқтисодиёт” кафедраси муdiri
_____ дотс. А. И.Рахматуллаев
“ _____ ” _____ 2013 йил

“ТАСДИҚЛАЙМАН”
“Иқтисодиёт” факультети декани
_____ и.ф.д. А.Ф.Хуррамов
“ _____ ” _____ 2013 йил

“Мамлакатни ривожлантиришда аграр соҳанинг ўрни”
(Қашқадарё вилояти мисолида) мавзусидаги

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

БАЖАРДИ: “Иқтисодиёт” таълим
йўналиши битирувчиси IV курс И-42
гурух талабаси _____
Худойназарова Зулфия Комиловна

ИЛМИЙ РАҲБАР:
Иқтисодиёт кафедраси катта ўқит.,
и.ф.н. _____ З.С.Шохўжаева

Битирув малакавий иши кафедрада дастлабки ҳимоядан ўтди
_____ сонли баённома “ _____ ” _____ 2013 йил

ҚАРШИ – 2013 йил

МУНДАРИЖА

Кириш	
I-БОБ. Бозор иқтисодиёти шароитида аграр муносабатларнинг назарий асослари	
1.1. Аграр муносабатларнинг моҳияти, мазмуни.....	
1.2. Аграр муносабатларнинг ўзига хос хусусиятлари.....	
II-Боб. Вилоятнинг аграр соҳасидаги муаммолар ва эришилган натижаларнинг ҳозирги ҳолати таҳлили	
2.1. Қишлоқ хўжалигида мулкчилик муносабатлари соҳасидаги муаммолар.....	
2.2. Вилоят иқтисодиётида қишлоқ хўжалигининг ўрни ва ҳозирги ҳолати.....	
2.3. Қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотларнинг самарадорлик кўрсаткичлари таҳлили.....	
III-Боб. Иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида аграр соҳани ривожлантиришда ислоҳотларнинг устувор йўналишлари	
3.1. Ерга мулкчилик муносабатларини такомиллаштиришга қаратилган ислоҳотлар.....	
3.2. Қишлоқ хўжалигида тадбиркорликни ривожлантиришда ислоҳотларнинг устувор йўналишлари.....	
Хулоса ва таклифлар	
Фойдаланган адабиётлар руйхати	

Кириш

Мавзунинг долзарблиги. Қишлоқ хўжалиги – Ўзбекистон иқтисодиётининг муҳим тармоғи ҳисобланади. Бу тармоқ мамлакат аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотларига, қайта ишлаш саноати тармоқларининг эса хомашёга бўлган талабини қондиради. Озиқ-овқат маҳсулотларининг 90 фоизга яқини аграр тармоқда тайёрланади. Қишлоқ хўжалиги республикаимизнинг истеъмол бозорига озиқ-овқат маҳсулотлари ва қайта ишлаш саноатига хомашё етказиб бериш билан бирга, қишлоқ хўжалиги машинасозлиги, кимё саноати каби бир қатор тармоқлар маҳсулотлари учун кафолатли бозор бўлиб ҳам ҳисобланади.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг ташаббуси ва бевосита раҳномолигида қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш бўйича жуда катта ишлар амалга оширилди. Ишлаб чиқаришга фан-техника ютуқларини, янги техника ва илғор технологияларни жорий этиш ишлари йилдан-йилга жадаллашиб бормоқда. Чекланган ер ва сув ресурсларидан, капиталдан ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги юксалмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг маълумотларига қараганда, 1990 йилда республикаимиз аҳолиси истеъмоли учун зарур бўлган ғалланинг 82 фоизи, гўшт маҳсулотларининг 50 фоизи, сут ва сут маҳсулотларининг 60 фоизга яқини, картошканинг 50 фоизи, шакар ва қуруқ сутнинг барчаси четдан келтирилган бўлса, ҳозирда мамлакатимизда озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришнинг барқарорлиги ҳисобидан аҳолининг асосий истеъмол маҳсулотларига бўлган эҳтиёжи деярли юз фоиз ўз ишлаб чиқаришимиз ҳисобидан таъминланмоқда. Жумладан, агар 1991 йилда аҳоли жон бошига нисбатан 24,0 кг мева, 24,0 кг узум, 138,6 кг сабзавот, 15,1 кг картошка ва 39,0 кг полиз маҳсулотлари етиштирилган бўлса, 2012 йилга келиб аҳоли жон бошига 60,1 кг мева (250,4 фоиз), 35,1 кг узум (146,2 фоиз), 225 кг сабзавот (162,3 фоиз), 60,5 кг картошка (400,6 фоиз) ва 42,0 кг полиз маҳсулотлари (107,6 фоиз) етиштирилди.

Мамлакат Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: “2012-йилда Ўзбекистонда деярли барча қишлоқ хўжалик экинлари – ғалла, пахта, сабзавот, полиз экинлари ва узумдан юқори ҳосил олинди. Мамлакатимиз деҳқонлари мўл ҳосил етиштиришди – 3 миллион 460 минг тоннадан ортиқ пахта, 7 миллион 500 минг тонна ғалла, 2 миллион тоннадан зиёд картошка ва 9 миллион тоннадан ортиқ сабзавот ҳамда полиз маҳсулотлари йиғиб-териб олинди.

Бўларнинг барчаси, авваламбор, деҳқонларимиз, фермер ва механизаторларимиз, қишлоқ хўжалиги мутахассисларининг ўзини аямасдан қилган фидокорона меҳнати, бой тажрибаси ва ўз ишига бўлган садоқатининг амалий натижасидир. Бир сўз билан айтадиган бўлсак, бу ютуқлар барча ресурс ва имкониятларимизни тўла сафарбар эта олганимизнинг натижасидир”¹.

Ўзбекистонда иқтисодий ислоҳатларни, жумладан аграр ислоҳатларни амалга ошириш масаласи кўплаболимлар томонидан ўрганилган бўлиб, лекин аграр соҳани ривожлантиришда ерга мулкчилик муносабатларини амалга оширишнинг устувор йуналишлари масаласи етарли даражада ўрганилмаганлиги мавзунинг долзарб эканлигини тавсифлайди.

¹ Каримов А.И. Бош мақсадимиз-кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш // Халқ сўзи. – 2013. 19 январ

БМИнинг мақсад ва вазифалари

Ушбу битирув малакавий ишининг асосий мақсади аграр соҳани ривожлантиришда ерга мулкчилик муносабатларни чуқурлаштириш ва ҳаётга жорий қилишга қаратилган илмий, методик ва ташкилий чораларни ишлаб чиқишдан иборатдир.

Шу мақсадга мувофиқ ушбу ишда қуйидаги асосий вазифалар қўйилди:

- мамлакат иқтисодиётдаги аграр ислохатларнинг мазмуни ва аҳамиятини илмий назарий таҳлил қилиш;
- бозор муносабатлари шароитида ерга мулкчилик муносабатларининг амалга оширилишини ўрганиш;
- иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида Қашқадарё вилоятида ерга мулкчилик муносабатларини таҳлил қилиш;
- мамлакатни модернизациялаш шароитида аграр муносабатларини такомиллаштириш йулларини кўрсатиш.

БМИ объекти ва предмети.

Битирув малакавий ишининг объекти Қашқадарё вилоятининг аграр соҳасида амалга оширилаётган ислохатлар жараёни ҳисобланади.

БМИнинг предмети бўлиб вилоятда ерга мулкчилик муносабатлари соҳасидаги ислохатларни амалга оширишдаги муаммолар, кишлок хўжалиги соҳасидаги ислохатларнинг иқтисодий ва ҳуқуқий асослари ҳисобланади.

БМИнинг илмий жиҳатдан янгилик даражаси.

Ушбу битирув малакавий ишининг илмий янгиликлари қуйидагилардан иборат:

- вилоятнинг аграр соҳасини ривожлантиришда ерга мулкчилик муносабатларининг моҳияти ва мазмунининг иқтисодчи олимлар фикрларидан фойдаланиб янада чуқурроқ ёритиш;
- вилоят кишлок хўжалигининг асосий кўрсаткичларини таҳлил қилиш орқали бу соҳада мавжуд муаммоларни ўрганиб, уларни бартараф этиш юзасидан амалий тавсиялар ишлаб чиқиш;
- мамлакатни модернизация қилиш шароитида аграр соҳани ривожлантириш йуллари янада аниқроқ кўрсатиб берилиши.

БМИнинг назарий ва амалий аҳамияти

БМИнинг назарий ва амалий шундан иборатки, унда билдирилган илмий-назарий фикрлар ва чиқарилган асосий хулосалар ўрганилган муаммонинг назариясини ва ерга мулкчилик муносабатларини амалга оширишга қаратилган дастурларини қўллаш амалиётини маълум даражада бойитади.

БМИ таркиби ва тузилиши.

Битирув малакавий иш кириш, учта боб, олтита параграф, хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар руйхатидан иборат.

1-БОБ БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИ ШАРОИТИДА АГРАР МУНОСАБАТЛАРНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Аграр муносабатларнинг моҳияти, мазмуни

Республикада амалга оширилаётган туб бозор ислохатларимизнинг бутун дастури энг муҳим вазифаларни изчиллик билан ҳал этишга асосланган.

Бозор асосларини вужудга келтириш иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг асосий вазифаси бўлиб, улар мулкчилик муносабатларини узгартириш, бозор тузилмаларини шакллантириш, молия ва банк тизимини қайта ташкил этиш, барча даражадаги бошқарувнинг мутлақо янги тизимини барпо этиш каби энг муҳим жиҳатларни уз ичига олади.

Иқтисодий ислохатларнинг бутун занжирида аграр соҳадаги узгаришларга ғоят катта аҳамият берилмокда. Бу эса аҳолининг аксарияти қишлоқда яшаши, иқтисодиётнинг аграр-саноат тарзида эканлиги ҳамда хаётий муҳим муаммоларни ҳал қилишда қишлоқ хўжалигининг тутган ўрни билан боғлиқ. Ҳозир иқтисодиётнинг Айни аграр соҳаси катта имкониятларга эга. Бу имкониятлардан фойдаланиб, аҳолини озиқ-овқат ва саноатни хом ашё билан тامينлашни яхшилабгина қолмай, Республика қишлоқ аҳолисининг турмушини фаровон қилиш ҳам мумкин.

Қишлоқ -миллий даромаднинг жуда муҳим манбаи, валюта асосан қишлоқ хўжалиги ҳисобига олинади. Лекин энг муҳими-қишлоқ иқтисодиётда ва ижтимои турмушда, бинобарин сиёсатда ҳам шундай бир бўғинки, шу бўғин орқали бутун Республика фаровонлик ва тўқин-сочинликка эришади. Деҳқон бадавлат бўлса, бутун республика бадавлат бўлади. Ҳозир биз ҳаммамиз қишлоқ ҳисобидан яшаётганимизни тан олишимиз керак.

Ерни ўзлаштириш деганда, шу ерни бошқа шахслардан бегоналаштириш, яъни бошқа шахсларнинг шу ерга нисбатан пировард ёки тўла ҳуқуқини бекор қилиш тушунилади.

Ерга эгалик қилиш-бу тўлиқ бўлмаган, қисман ўзлаштиришдир. Мулкдор, яъни ер эгаси муддатлилик, қайтариш, тўловлиликни назарда тутувчи ижарага бериш, кредит бериш каби ҳаракатларни амалга ошириб, мулкчилик муносабатларга киришади.

Ердан фойдаланиш-ернинг ишлатилиш мақсадидан келиб чиқиб, ундан амалда фойдаланиш:

Ерни тасарруф этиши-бу ерни ишлатиш бўйича ер эгаси ёхуд бошқа шахс томонидан қарорлар қабул қилиниши демакдир.

Ерга мулкчилик муносабатлари билан уйғунлашадиган яъни шундай муносабатлар борки, бўлар жумласига аграр муносабатлар, ер муносабатлари ижара муносабатлари каби ўзаро боғлиқ ва бир - бирини тўлдирувчи муносабатлари киради.

Аграр муносабатлар қишлоқ хўжалигида ер эгалари ва фойдаланувчилар ўртасида ерни вақтинча фойдаланишга бериш ёки олиш ҳамда бунинг учун маълум тўлов олиш ёки бериш юзасидан келиб чиқадиган муносабатлардир. Бу ерда ердан фойдаланиш, унга эгалик қилиш ва уни тасарруф этиш масалалари яққол кўзга ташланади.

Ер муносабатлари ўз-ўзидан унга бўлган мулкчиликни ифода этади.

Ижара муносабатлари маълум мулк тўрини, масалан, уй-жойни, машинани, ишлаб чиқариш воситасини ва шунга ўхшашларни ижарага беришни англатиш билан бирга ерни маълум муддатга фойдаланишга беришни ҳам ўз ичига олади. Шу жиҳатдан бундай муносабатларни ерга мулкчилик муносабатларининг акс эттиради. Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки ерга мулкчилик муносабатлари ва мулкчилик муносабатларини боғловчи марказий бўғин ҳисобланади.

Ерга мулкчилик ҳам иқтисодий ҳам ҳуқуқий категория бўлиб ернинг иқтисодий ресурс, ишлаб чиқариш омили, даромад манбаи сифатида қаралиши уни иқтисодий жиҳатдан ёритса, ерга бўлган мулкчилик ҳуқуқларнинг зарурлиги ва мавжудлиги ерга мулкчиликни ҳуқуқий тушунча деб аташга асос бўлади.

Ерга мулкчилик муносабатлари бошқа ҳар қандай муносабатлар каби ўз объектлари ва субъектларига эга. Шу ўринда объектлар вазифаси ер ва унинг турларини бажаради. Жаҳон амалиётида ерлар маълум турларга ажратилади. Шу жумладан, Ўзбекистонда "Ер кодекси"га мувофиқ ернинг қуйидаги турлари мавжуд:

- қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар:
- аҳоли пунктлари (шаҳарлар, пасёлкалар ва қишлоқ аҳоли пунктлари) ерлари:
- саноат, транспорт, алоқа, мудофа ва бошқалар учун мўлжалланган ерлар:
- табиат муҳофазаси, соғломлаштириш: тарихий-маданий обидалар учун мўлжалланган ерлар:
- ўрмон фонди ерлари:
- сув фонди ерлари:
- заҳирадаги ерлар:

Ер фондининг асосий қисмини қишлоқ хўжалиги ерлар ташкил этганлигидан ҳамда миллий иқтисодиётда қишлоқ хўжалиги муҳим роль ўйнашдан келиб чиқиб ер мулкчилиги уйда гап борганда аграр соҳада ишлатиладиган ерларни назарда тутамиз. Қишлоқ хўжалиги азалдан ҳукмрон тармоқ бўлиб келган. Ишлаб чиқаришнинг асосий моддий шароити эса ердан иборат бўлган. Бундай вазиятда етакчи роль ерга бўлган мулкчиликка тегишлидир. Шунинг учун ҳам мулкчиликнинг тарихий, дастлабки шаклининг пайдо бўлиши табиат томонидан яратилган шарт-шароитларга асосланган.

Бундай ҳолатда, алоҳида олинган инсон ердан фақат фойдаланиши мумкин эди, лекин унинг мулкдорига айлана олмасди.

Ернинг дастлабки субъекти жамоа (қабила) бўлиб, мулкчиликнинг тарихий биринчи шакли эса ерга умумий, жамоа мулкчилиги эди.

Ерга мулкчиликнинг дастлабки шакли ўз ичига бевосита маҳсулотга ва шу ерга ишлов берадиган меҳнат қуролига бўлган мулкчиликнинг қамраб олади.

Ернинг мулкчилик объектига айланиши икки йўл билан амалга оширилган

1. ҳеч кимга танишли бўлмаган ерларни ўзлаштириш натисжасида:

2. бошқа қабилаларнинг ерларини босиб олиш натисжасида.

1. Осиё (шарқ) шакли. Бунда барча ерлар жамоалар ўртасида тақсимланган бўлиб, индивидлар ва уларнинг оилалари ер участкаларидан шу ибтидоий жамоага тегишли шахс сифатида фойдаланганлар. Жамоалар, ўз навбатида тарқоқ давлатлар ҳукмронлиги остида бўлган ва ерга мустақил мулкдорлик қила олмасди жамоа ердан олган маҳсулотнинг бир тўлов, солиқ сифатида давлатга берар эди.

2. Антик (миср-рим) шакли. Ернинг бир қисми жамоа (давлат) тасарруфида бўлган жойда участкалар шаклидаги бошқа қисми эса алоҳида оилалар томонидан ишлов берилиб, уларнинг хусусий мулки ҳисобланган.

3. Герман шакли. Бу шаклда ернинг жамоадан анча юқори даражада алоҳидалашуви кузатилади. Яйловларга, ўрмонларга бўлган умумий мулкчилик хусусий мулкчиликнинг шунчаки тўлдирувчиси сифатида қаралган.

Мулкчиликнинг антик ва герман шакллари бир-бирига ўхшаш, уларнинг яқинлиги ерга хусусий мулкчиликнинг иккала ҳолда ҳам мулкдорнинг шахсий меҳнатига асосланганлигида кўринади.

Ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши ва ижтимоий меҳнат тақсимооти натижасида жамоалар тарқала бошлади, улардан хусусий мулкдорлар ажралиб чиқди. Айрибошлаш ривожланди, аҳолининг мулккий тенгсизлиги кучайди. Қуллар меҳнатини эксплуатация қилишга асосланган хусусий мулкчилик пайдо бўлди.

Мулкчиликнинг тарихий иккинчи шакли-бу мулкчиликнинг қулдорлик тизимига асосланган шаклидир. У ишлаб чиқариш воситалари сингари қулдорлар мулкчининг объекти ҳисобланиши қуллар меҳнатини ўзлаштиришни ифодалайди. Мулкчиликнинг ушбу шакли кенг тарқалмай қолган.

Ўрта асрлардан мулкчиликнинг учинчи шакли-ерга феодал мулкчилик вужудга келади. Унинг асосини эркин бўлмаган деҳқонлар меҳнати эксплуатация қилиш ташқил этади. Қулдан фарқли равишда деҳқон мулкчилик муносабатлари иштирокчиси ҳисобланади, чунки у кичик ер участкасига ва шу ерга ишлов берадиган ишлаб чиқариш воситаларига эга.

Феодал жамияти шароитида мулкчиликнинг алоҳида шакли пайдо бўладики, у ишлаб чиқарувчини ерга бириктириб қўйишни назарда тутмайди. Сотиш учун маҳсулот тайёрловчи шаҳар хунармандлари мулкчилиги вужудга келди. У деҳқонларнинг майда хусусий мулкдан ҳамда феодаллар мулкдан тубдан фарқ қиларди. Хунармандлар бировга қарам эмасдилар, ишлаб чиқариш қоидаларининг ва маҳсулотларнинг алоҳида хусусий эгалари эди. Уларнинг маҳсулотига бўлган мулкчилиги ерга эгалик билан эмас, балки меҳнат қуролига бўлган мулкчиликка асосланган.

Дастлабки капитал жамғарилиши, ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши ва товар ишлаб чиқаришнинг такомиллашуви натижасида мулкчиликнинг тўртинчи бозор иқтисодиёти шакли юзага келди. Узининг иқтисодий мазмунига кўра бу шакл аввалгилардан тубдан фарқ қилади. У қуйидагиларни кўзда тутаяди.

1. бевосита ишлаб чиқарувчиларнинг меҳнат шароитидан тўлиқ ажралишини;

2. нафақа феодал муносабатларни тугатиш, балки хунармандларнинг хусусий мулкчини йўқотиш;

3. қишлоқ аҳолисини экспроприация қилиш.

Бўларнинг натижасида ерга ва ишлаб чиқариш воситаларига йирик хусусий мулкчилик яратилди.

Биз юқорида ерга мулкчилик муносабатларининг ривожланиши босқичларини, шаклларини кўриб чиқдик.

Ерга мулкчилик муносабатлари ўз субъектларига эга. Бўлар аввало но эгалари ердан фойдаланувчилар, шунингдек, ёлланма ишчилардан иборат.

Ерга нисбатан хусусий мулкчилик мавжуд бўлган мамлакатларда ер эгалари бўлиб фуқаролар ҳамда давлат чиқиши мумкин. Хусусий мулкчилик йўқ бўлган давлатларда эса (масалан, куба) ер эгаси-бу фақат давлатдир. Ердан фойдаланувчилар эса фуқаролар, корхоналар, ташкилотлар, хуллас, барча жисмоний ва юридик шахслар ҳисобланадилар.

Ўзбекистон Республикасида ер умуммиллий бойлик ҳисобланиб, у самарали фойдаланишга ва давлат томонидан қўриқлашга қаратилган.

Ер доимий ёки вақтинчалик фойдаланиш учун қуйидаги субъектларга берилади:

Ўзбекистон Республикаси фуқароларига, саноат, транспорти ва бошқа корхоналарга, муассасаларга ва ташкилотларга; мудофа эҳтиёжлари учун, диний ташкилотларга, қўшма корхоналарга, хорижий юридик шахсларга, халқаро бирлашмалар ва ташкилотларга.

Ҳозирги пайтда ерга мулкчилик муносабатларининг асосий субъектлари бу давлат ер эгаси сифатида ҳамда деҳқон, фермер хўжаликлари ердан фойдаланувчиларнинг сифатида.

Дехқон хўжалиги-бу оила аъзоларининг шахсий меҳнатига асослашган жисмоний ёки юридик шахс ҳисобланиш учун ижарага олган субъектдир. Фермер хўжалиги бир неча итгасисчилар томонидан ташқил этилган юридик шахс. У ерни узоқ муддатга ёки умрбод фойдаланиш учун ерни ижарага олади. Фермер хўжалигида ёлланма меҳнатдан фойдаланиш ҳуқуқи мавжуд. Ширкат хўжалиги эса жамоа мулкига асосланган бўлиб, унда пайчилик тамойилида жамоа аъзолари меҳнат қиладилар.

Ер муносабатининг иқтисодий асосини ташқил қилган ер рентаси яъни ерга мулк сифатида эгалик қилганлиги учун ердан фойдаланувчи томонидан шу ер эгасига тўланадиган тарихий тараққиёт давомида уч босқични босиб ўтган; Ерга ишлов бериш рентасида ер эгаси ерни ижарага берганда, ижарага олувчи бир қисм ерни но эгаси учун ишлаб беради, бир қисмида ўзи учун ишлайди ва ўзи учун ишлаган майдонидан олинган ҳосилни ўз эҳтиёжига ишлатади. Дехқон ўзи учун ажратилган ерда жон қўйдириб, ер эгасини майдонида эса шунчаки меҳнат қилади ва бунда нодан фойдаланиш самараси паст бўлади.

"Ер кодекси"да ер умумҳалқ мулки ва уни давлат тасарруф этади, деб белгилаб қўйилган. Шунинг учун ердан фойдаланувчилар - фермер, ширкат хўжаликлари ерни давлатдан ижарага оладилар ва ижара ҳақини давлатга тўлайдилар.

Республикада амалга оширилаётган туб бозор ислохатларимизнинг бутун дастури энг муҳим вазифаларни изчиллик билан ҳал этишга асосланган.

Бозор асосларини вужудга келтириш иқтисодиётни ислох қилишнинг асосий вазифаси бўлиб, улар мулкчилик муносабатларини ўзгартириш, бозор тузилмаларини шакллантириш, молия ва банк тизимини қайта ташқил этиш, барча даражадаги бошқарувнинг мутлақо янги тизимини барпо этиш каби энг муҳим жиҳатларни уз ичига олади.

Қишлоқ хўжалиги-миллий даромаднинг жуда муҳим манбаи бўлиб, валюта тушумининг катта қисми қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш ҳисобига олинади. Лекин энг муҳими-қишлоқ иқтисодиётда ва ижтимои турмушда, бинобарин сиёсатда ҳам шундай бир бўғинки, шу бўғин оркали бутун Республика фарованлик ва тукин-сочинликка эришади. Дехқон бадавлат бўлса, бутун республика бадавлат бўлади. Ҳозир биз ҳаммамиз қишлоқ ҳисобидан яшаётганимизни тан олишимиз керак.

Сўнги йилларда аграр соҳанинг иқтисодиётдаги аҳамияти ҳисобга олиниб, унга эътибор кучайтирилмоқда. Қишлоқ хўжалик ходимларини моддий рағбатлантиришни яхшилаш, ерга мулкчилик муносабатларини узгартириш, саноат ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари нархини белгилашдаги номутаносибликни тугатиш мақсадида деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлари барча турларининг харид нархлари мунтазам ошириб борилмоқда. Чунончи сўнги уч йилда асосий маҳсулот-пахтанинг харид нархи кўп марта кўпайтирилди. Дон маҳсулотларининг нархи ҳам анча кутарилди. Картошка, мева, сабзавот, чорва моллари ва парранда, сут ва тухум, қоракул тер ива жуннинг харид нархлари ҳам оширилди. Бугунги кунда пахта ва ғалладан бўлак қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари эркин нархларда сотилмоқда.

Ерга мулкчилик масаласи деҳқончиликка оид сиёсатдаги ҳал қилувчи масаладир. Бизда деҳқончилик азалдан суғориладиган минтақаларда мужассамлашган. Деҳқончилигимизнинг ўзига хос хусусияти шундаки, экин майдонларининг анча қисми, техникавий экинлар экиладиган майдонларнинг эса ҳаммаси суғориладиган ерлардир. Ана шу ерлар уларга хизмат қиладиган кудратли ирригация тизими билан биргаликда ягона ер-сув мажмуини ташқил этади. Ундан ажратиб олиб, хусусий мулк қилиб бериш мумкин эмас.

Башарти, ер хусусий мулк қилиб бериладиган бўлса, сувни ҳам, бутун ирригация тармоқларини ҳам хусусий мулк қилиб беришга тўғри келади. Марказий Осиё шароитида сув бўлмаса, ернинг қадри қолмайди.

Бундан ташқари, Республикада аҳоли зич жойлашган бўлиб, қишлоқ аҳолиси эса бундан ҳам зичроқ. Иш билан банд бўлган ҳар бир кишига уртача бир-бир ярим гектар суғориладиган ер тўғри келади. Уларнинг оила аъзолари ҳисобга олинса, жон бошига уртача 0,33 гектар ер тўғри келади. Келгусида эса аҳолининг бундай кўпайиш суратларда деҳқончилик учун ярқли ерларнинг танқислиги яна ҳам ошади. Бундай шароитда ерни хусусийлаштириш ижтимоий вазиятни кескинлаштириш мумкин. Асрлар мобайнида давом этиб келган ерга эгалик қилиш учун шавкатсиз кўраш халқ бошига сон-саноксиз қулфат келтиргани ҳаммага маълум.

Суғориладиган деҳқончилик шароитида ернинг алоҳида киймати, ҳозирги демографик, аввало, қишлоқдаги шундай вазиятни, пахта етиштиришнинг замонавий агротехникаси талабларини ҳисобга олганда ерни давлат мулки сифатида саклаб қолиш, унинг сотилишига йул қўймаслик мақсадга мувофиқдир. Бу гап сув ва суғориш тизимига ҳам таалуклидир. Ерни олди-сотди манбаига айлантириш аҳолининг ҳаётий асосларига путур етказган, ер билан чайковчилик қилишни келтириб чиқарган, деҳқоннинг эртанги кунга ишончидан маҳрум этган бўларди.

Ерда хусусий тарздан фойдаланиш Урта Осиёдаги аҳли мусулмонга азалдан ёдэди. Мусулмонлик ҳуқуқи ҳукмрон бўлган ҳамма жойда ер оллохнинг мулки ва унинг инояти ҳисобланган. Мусулмон қонунларига кўра, ерга тула чекланмаган эгалик ҳуқуқи мавжуд эмас. Бу қонунларга мувофиқ ер фойдаланиш ва эгалик қилиш учун маълум каттик чекловчи шартлар билан, албатта парвариш қилиш шарти билан, берилган бўлиб, шу ернинг эгаси уни сотишга ҳақли эмас. Шу сабабли, улушбай ижара улуши кенг тарқалгани тасодиф эмас, бу усулда чоракор давлатга ва ернинг эгасига узи етиштиргани маҳсулотнинг бир қисмини топширади. Чор Россияси мустамлакачилиги давридагина ерни сотиш эркинлиги иқтисодий жиҳатдан қарамликка айлантиришнинг бир шакли сифатида қонунлаштириб қўйилган эди.

Ерни деҳқонларга фойдаланиш учун мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан бериш орқалигина қишлоқда бозор муносабатларини ривожлантиришга, деҳқонларда эгалик туйғусини қайтадан тиклашга эришилади. Энг муҳими - қишлоқда хўжалик юритишнинг ҳар бир деҳқонга манфаатдорлик билан эркин меҳнат қилиш, уз меҳнати натижаларини мустақил тасарруф этиш, уз оиласининг эҳтиёжини қондириш имконини берадиган шаклини вужудга келтириш лозим. Агар деҳқон ердан олинган маҳсулот уз мулки эканини ҳис этса, шундагина у узини ернинг ҳақиқий эгаси деб ҳисоблайди.

Қишлоқ хўжалигида узғаришлар демократик усуллар билан, аввало, деҳқончилик соҳасидаги мавжуд ижтимоий - иқтисодий муносабатларни тубдан узгартириш ҳисобига амалга оширилади. Меҳнатни ташқил этишнинг деҳқон учун тушунарли ва фойдали бўлган шаклларини тиклаш зарур. Шарқда одамлар асрлар давомида жамоа бўлиб яшаган ва меҳнат қилган. Жамоатчилик асослари халқ онига чуқур сингиб кетган. Шунга асосланиб деҳқончиликни ислоҳ қилишнинг дастлабки босқичини, қишлоқда ишлаб чиқаришнинг чинакам кооператив шаклларини тиклаш қўйилмоқда. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ёппасига давлат тасарруфига олишдан воз кечиш энг муҳим йулдир. Бу - инқилобий йул эмас, балки сўнгги вақтларда қишлоқ хўжалигида йул қўйилган хатоларни қузатишдир.

Давлатнинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига бевосита аралашидан воз кечиши-аграр сиёсатнинг негизидир. Давлат томонидан ёрдам берилмас экан, қишлоқ хўжалиги оёққа тура олмаслиги, Республиканинг бутун иқтисодиёти таянадиган мустаҳкам негиз ҳам бўлмаслиги ҳам аниқ.

Давлат қишлоқ хўжалигини иқтисодий жиҳатдан тартибга солиш билан бир қаторда солиқлардан озод қилиш йули билан ҳам, шунингдек, аниқ мақсадга қаратилган қушимча маблағларни ажратиш йули билан ҳам унга бевосита ёрдам кўрсатади. Иқтисодиётнинг аграр

секторида янгилашиш жараёнини жадаллаштиришда илгари қабул қилинган қонунлар билан бир каторда қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохатларни амалга ошириш соҳасида қушимча чора-тадбирлар тўғрисида ҳамда чорвачиликда ислохатларни такомиллаштириш ва деҳқон фермер хўжаликлари манфатларини химоялаш тўғрисида 1994 йил февралда қабул қилинган ҳукумат қарорлари ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди.

Кўрилган чора тадбирлар натижасида қишлоқда аграр ислохат жараёнида бозор иқтисодиёти талабларига анча мос келадиган янги хўжалик структураси шаклланди. Қишлоқда давлатга қаршли бўлмаган сектор кенг ривожланди, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг структураси жиддий узгарди.

Бутун аграр сиёсатнинг муҳим масаласи негизи - ерга мулкчилик масаласидир. Ер улкамизнинг энг асосий бойлиги. Иқтисодиётни ислох қилишнинг дастлабки босқичида асосий бойлигимиз бўлган ерга муносабатни узгартириш етакчи йуналиш бўлди. Қишлоқ хўжалигига доир қабул қилинган фармонлар, «Ер тўғрисида» ги Қонун қишлоқ хўжалигида муносабатларни қандай ташкил этиш, ерга қандай муносабатда бўлиш зарурлигини кўрсатиб берди. Конституцияда ер хусусий мулк қилиб сотилиши мумкин эмаслиги, балки уни узок муддатга ижара шартлари билан топшириш мумкинлиги ёзиб қўйилди.

Қишлоқда бозор муносабатларининг ривожланишига, деҳқоннинг хўжайинлик ҳиссини қайта тиклашга ерни мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан умрбод фойдаланиш учун бериб қўйиш орқали эришилади. Энг муҳими, қишлоқда хўжалик юритишнинг ҳар бир деҳқонга манфатдорлик билан эркин меҳнат қилиш, ўз меҳнатининг натижаларини мустақил тасарруф этиш имконини берадиган воситани яратишдан иборат эди. Деҳқон уз меҳнатининг медалари, ердан олинган самара узига қаршли эканлигини, етиштирилган маҳсулотнинг чинакам хўжайини эканлигини кўргандагина узини ернинг ҳақиқий эгаси деб чинакамга ҳис қилади, деган ҳулосага келдик.

Ерга мулкчилик муносабатларида фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши ни ташкил этишнинг асоси сифатида фаолият кўрсатиши лозим улар самарали ишлаши учун эса кенг томир ёйган, яхши хизмат кўрсатувчи инфраструктура мавжуд бўлиши кераклиги энг муҳим коида бўлди.

Мамлакатимизда фермер хўжаликлари асосан паст рентабелли, сурункали зарар билан ишлаётган ва истикболсиз ширкат хўжаликларини тугатиш негизида ташкил этилмоқда. Бундан мақсад қишлоқ хўжалигидаги ер, сув ва бошқа зарурий ресурсларни ҳақиқий эгаларига топшириб, улардан самарали ва оқилона фойдаланишга эришишдир. Фермер хўжалигини ташкил этишда асосий масала фермерлик учун давогарлар уртасида танловни тўғри одилона ташкил этишдир. Ер узининг ҳақиқий эгасига топширилгандагина ислохатларнинг пировард натижаси амарали бўлади.

Қайта ташкил этилаётган қишлоқ хўжалик корхонаси негизида фермер хўжаликларини ташкил этиш буйича танлов ўтказишда тайёргарлик қилиш ва уни эълон қилиш, танловда иштирок этиш шартлари, танловни ўтказиш шартлари, танловни ўтказиш тартиби ҳамда ер участкасини ижарага олиш шартномасини ва танлов ғолибининг мулкка бўлган ҳуқуқини расмийлаштириш масалалари Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 26 августда тасдиқланган «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 январдаги 8-сонли, 2003 йил 30 октябрдаги 476-сонли қарорлари ва Адлия Вазирлигида 2005 йил 4 январда 1439 сон билан руйхатдан ўтказилган «Қайта ташкил этилаётган қишлоқ хўжалиги корхонаси негизида фермер хўжалигини ташкил этишда танлов ғолибларини аниқлаш тўғрисида»ги Низом каби ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Маълумки, ер қишлоқ хўжалигида асосий ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланади. Шу билан биргаликда мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини суғориладиган деҳқончиликсиз тасаввур қилиб бўлмамайди. Демак ер ва сув фермер хўжалиги фаолиятида ҳаётий зарур воситалардан бири ҳисобланади.

Фермер хўжалигида ердан фойдаланиш Ўзбекистон Республикасининг «Ер кодекси», «Ер кадастри тўғрисида»ги, «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги ва бошқа қонунлар ҳамда меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Ер участкалари берилганда фермер хўжалиги уз зиммасига қишлоқ хўжалиги экинларининг ҳосилдорлиги ернинг кадастр баҳосидан кам бўлмаслигини таъминлаш мажбуриятини олади. Бу мажбурият ер участкасини ижарага олиш шартномасида мустаҳкамлаб қўйилади. Амалдаги қонунга мувофиқ фермер хўжаликлари юритиш учун ер участкалари: - захира ерлардан;

1.2. Аграр муносабатларнинг ўзига хос хусусиятлари

Қишлоқ хўжалиги Республика халқ хўжалигининг энг муҳим ва йирик тармоғидир. Шунинг учун ҳам бу тармоқда ўтиш даврида бозор иқтисоди талабларига жавоб берадиган муносабатлар тизимини барпо этиш объектив зарурият ҳисобланади. Чунки маъмурий буйруқбозлик асосида марказдан режали бошқарилган иқтисодиёт шароитидаги қишлоқ хўжалигидаги давлат яқка ҳокимлиги тармоқда бозор иқтисоди муносабатларини талаб даражасида шакллантириш имкониятини бермайди. Дарҳақиқат бозор иқтисодиёти аввалги иқтисоддан тубдан, шаклан ва мазмунан фарк қилади. Бозор иқтисодига ўтишда, шунингдек, бозор иқтисоди шароитида қишлоқ хўжалигида маълум муносабатларни қонунлар доирасида ҳал этишда давлатнинг раҳбарлиги бўлиши лозим, лекин у қишлоқ хўжалигидаги корхоналарнинг тўлиқ эркинлиги билан боғлиқ ҳолда амалга оширилиши зарур. Қишлоқ хўжалигига давлат раҳбарлигини асосан давлат бош ислоҳатчи сифатида муттасил амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир.

«Аграр секторни тубдан ислоҳ қилиш ва жадал ривожлантириш муаммолари ислоҳатларнинг дастлабки босқичида ҳамда Ўзбекистоннинг бозорга ўтиш стратегиясида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Биз қишлоқнинг устун даражада ривожланишини таъминлашни, қишлоқ хўжалигини сифат жиҳатидан янги асосларда қайта тиклашни уз олдимизга вазифа қилиб қўйдик»¹ деб таъкидлаган Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислон Абдуганиевич Каримов. Шунга асосланган ҳолда давлат қишлоқ хўжалигида бозор иқтисоди муносабатларини барпо этиш мақсадида ислоҳатлар мажмуасини ишлаб чикди ва уларнинг ҳуқуқий асосларини ҳам яратмоқда. Бунга Республика Олий Мажлиси томонидан кабул қилинган қонунлар ва фармонлар яқол мисол бўла олади.

муносабатларни қонунлар доирасида ҳал этишда давлатнинг раҳбарлиги бўлиши лозим, лекин у қишлоқ хўжалигидаги корхоналарнинг тўлиқ эркинлиги билан боғлиқ ҳолда амалга оширилиши зарур. Қишлоқ хўжалигига давлат раҳбарлиги асосан давлат бош ислоҳатчи сифатида муттасил амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир.

«Аграр секторни тубдан ислоҳ қилиш ва жадал ривожлантириш муаммолари ислоҳатларнинг дастлабки босқичида ҳамда Ўзбекистоннинг бозорга ўтиш стратегиясида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Биз қишлоқнинг устун даражада ривожланишини таъминлашни, қишлоқ хўжалигини сифат жиҳатидан янги асосларда қайта тиклашни уз олдимизга вазифа қилиб қўйдик» деб таъкидлаган Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислон

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳатларни чуқурлаштириш йулида. Тошкент, 1995 йил 59-60 бетлар

Абдуганиевич Каримов. Шунга асосланган холда давлат қишлоқ хўжалигида бозор иқтисоди муносабатларини барпо этиш мақсадида ислохатлар мажмуасини ишлаб чиқди ва уларнинг ҳуқуқий асосларини ҳам яратмоқда. Бунга Республика Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган қонунлар ва фармонлар яқол мисол бўла олади.

Қишлоқ хўжалигида давлатнинг бевосита раҳбарлигида аграр ислохатларнинг негизи ҳисобланган ер ва мулк ислохатлари амалга оширилмоқда. Давлат ва жамоа хўжаликлари негизиде шаклланган ва мазмунан янги жамоа, ширкат, фермер деҳқон хўжаликлари ва қўшма корхоналар ташқил этилмоқда.

Республикасиз қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантиришда ер-сув ресурсларининг аҳамияти бекиёс чунки улар ёрдамида мамлакатимиз ички ялпи маҳсулотининг тўртдан уч қисми халқимиз истеъмол қилаётган маҳсулотларининг 95 фоизи етиштирилмоқда. Шундай экан улардан келажакда янада тўлиқроқ, самаралироқ фойдаланиш долзарб муаммо ҳисобланади. Уни ҳал этиш мақсадида Республика ҳукумати томонидан сиёсий, ҳуқуқий, ташқилий иқтисодий ҳамда ижтимоий аҳамиятга эга бўлган чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Чунончи ер, сув, мулк тўғрисидаги қонунлар, кодекслар қабул қилинди. Уларда Республикамизда ерларга, сувларга эгалик қилиш, улардан мақсадга мувофиқ ҳамда самарали фойдаланиш борасидаги муносабатлар тизими ва уларни амалга ошириш тартиби кўрсатилган. Ер-сув ресурсларга эгалик қилишнинг ҳуқуқий асоси Ўзбекистон Конституциясининг 55-моддасида «Ер-сув...умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир» деб алоҳида таъкидланган.

Республикамиз жами ер майдонига умуммиллий бойлик, давлат мулки сифатида эгалик қилиш ҳуқуқи Ўзбекистон Олий Кенгаши зиммасига юклатилган. Олий кенгаш уз ваколатидаги ер муносабатларининг айрим масалаларини халқ депутатлари қишлоқ, шаҳар, поселка, туман ҳамда вилоят кенгашлари ва уларнинг ижрои кумиталари зиммасига юклаган. Улар юқорида келтирилган қонун талабларидан келиб чиққан холда ерларни улардан оқилона, самарали фойдаланиш мақсадида фойдаланувчиларга маълум муддатга ҳақ тулаш эвазига фойдаланиш учун бермоқдалар.

Демак улар ерга мулкчилик муносабатларини амалга оширишга масъулдирлар. Чунки улар ерларни самарали фойдаланиш учун ҳақиқий эгасига бериш билан боғлиқ бўлган масалаларни ҳал этадилар.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ер нафакат корхонанинг жойлашиш ҳудуди, шу билан бирга ишлаб чиқаришнинг энг зарурий воситаларидан бири сифатида катнашади. Ер аввало табиат маҳсули бўлиб, уни бошқа воситалар билан алмаштириб бўлмайди. Ер инсонлар учун табиат яратган энг буюк неъмат. У инсонларга яшаш учун озиқ-овқат ва бошқа истеъмол воситалари етиштириб берувчи ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланади.

Ернинг ишлаб чиқариш воситаси сифатида узига хос хусусиятлари қўйидагилардан иборат:

- у табиатдан чекланган, уни инсонлар хоҳлаганича ярата олмайди;
- ундан тўғри фойдаланганда унумдорлиги ошиб боради.

Ердан бошқа ҳамма воситалар ундан фойдаланиш давомида эскиради ва вақт утиши билан уз унумини йўқотиб, янгиси билан алмаштирилади. Ер эса ундан тўғри ва оқилона фойдаланилганда уз унумини ошириб боради. Бу тупроқ унумдори, экинлар ҳосилдорлиги ошиб боришида намоён бўлади.

Ерга ишлов бериш, мураккаб машиналар, илгор технологияни жорий қилиш орқали кишилар ерга, ундаги экинларга таъсир этиб, уларнинг ҳосилдорлигини оширади. Шундай қилиб ер қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши жараёнида факат меҳнат предмети ёки меҳнат

йуналтирилган восита сифатидагина эмас, балки экинларга таъсир этувчи асосий восита сифатида катнашади.

Шунинг учун ер кишлок хўжалиги ишлаб чиқаришининг энг асоси воситасидир. Ернинг табиатдан чекланганлиги, унумдорлигини ошириб бориш имконияти мавжудлиги шу имкониятини рўёбга чиқариш учун унга табиий унумдорлигини, хусусиятларини ҳисобга олган холда муносабатда бўлишни таказо этади.

Ернинг табиий хусусиятлари кишлок хўжалигини ташқил этишда ва ривожлантиришда катта аҳамият касб этади. Аммо ҳал қилувчи омил -бу, иқтисодий шарт-шароитлар. Иқтисодий тадбирларни тўғри амалга ошириш, кишлок хўжалик ишлаб чиқаришини интенсив асосда олиб бориш, ернинг хар бирлигидан кам меҳнат ва маблаг сарф қили шоркали энг кўп кишлок хўжалик маҳсулотлари етиштириш имконини беради.

Ўзбекистон Республикасининг «Ер кодекси»да Республика ер фонди ердан фойдаланишни асосий мақсадига кўра, қўйидаги тоифаларга бўлинади.

1. Кишлоқ хўжалик ерлари. Бу ерлар суғориладиган ва суғорлимайдиган ерларга бўлинади.

2. Аҳоли пунктлари ерлари - шаҳар, посёлка ва кишлок аҳолии пунктлари чегарасидаги ерлар.

3. Саноат, транспорт, алоқа, муҳофаа мақсадларида ва бошқа мақсадларда фойдаланиш учун мулжалланган ерлар, юридик шахсларга юқоридаги мақсадлар учун берилган ерлар.

4. табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, рекреация мақсадларида фойдаланиш учун мулжалланган ерлар.

5. Тарихий, маданий мақсадлардан фойдаланиш учун мулжалланган ерлар, тарихий - маданий ёдгорликлар эгаллаган ерлар.

6. Ўрмон фонди ерлари. Урмон билан копланган, шунингдек, урмон билан копланмаган, бироқ урмон хўжалиги эҳтиёжлари учун берилган ерлар.

7. сув фонди ерлари - сув объектлари, сув хўжалиги иншоатлари эгаллаган ерлар, сув объектлари киргоклари буйлаб худудлар эгаллаган ерлар.

8. Захира ерлар.

Хар бир кишлок хўжалик корхонаси маълум ер майдонига эга бўлиб, мавжуд талаб ва таклифга кўра кишлок хўжалиги маҳсулотлари етиштириш билан шугулланади. Корхонанинг умумий ер майдони табиий шароитлари ҳамда хўжаликда фойдаланиш хусусиятига кўра бир хил эмас. Бундан ташқари корхонанинг ҳама еридан ҳам кишлок хўжалик маҳсулотлари етиштиришда фойдаланилмайди. Шунинг учун корхонанинг умумий ер майдонидан кишлок хўжалигига ярокли ерлар ажратилган.

Ерларни табиий сифати ҳамда хўжаликда фойдаланишига караб табакалаштириш бозор иқтисодининг ҳозирги шароитида жуда ката иқтисодий аҳамиятга эга. Чунки бу хусусиятларга кўра, ер солиги, ижара ҳақи, ер баҳоси сингари масалалар кулами ва даражаси белгиланади.

Кишлоқ хўжалигига ярокли ерлар деганда бевосита кишлок хўжалигига таалуқли бўлган, кишлок хўжалик маҳсулотлари етиштириш учун сурункали фойдаланиладиган ерлар тушунилади.

Кишлоқ хўжалиги ерларига экинзорлар, яъни доимо дон ва бошқа экинлар экиладиган ерлар, бошлар, яъни доимо кўп йиллик мевали дарахтлар экиладиган ерлар, яйловлар - чорва моллари боқилладиган ерлар, пичанзорлар -доимо пичан уриб олиш учун фойдаланиладиган ерлар киради.

Хўжаликларнинг ер майдонлари тарқби ва узаро нисбати доимо бир хил бўлмайди. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши аҳолии эҳтиёжларининг ушиб бориши билан у ҳам узариб боради.

Ерларнинг бир турдан бошқа турга утиб боришига ер трансформацияси деб аталади. Бундай ер трансформациясининг асосий қонуни - ердан унумли фойдаланиш, унинг унумдорлигини мутъаси ошириб бориш, кам унумли ерлардан юқори унумли ерларга утиб боришдир. Чунки юқорида кайд этилганидек ер микдори чекланганлиги, ундан тўғри фойдаланилгандагина унумдорлиги ошиб бориши мумкин.

Ер барча ишлаб чиқарилаётган бойликларнинг манбаси эканлиги кўп марталаб эътироф этилган. Ер саноат ишлаб чиқаришнинг айрим турлари учун ер иморатлар турадиган оддий баъза, қишлоқ хўжалигида эса асосий ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланади. Яъни кишилар ерга ишлов бериш йули билан ишлаб чиқаришга таъсир этади. Ер бир пайтда меҳнат предмети ва меҳнат кўроли сифатида қишлоқ хўжалигида юзага чиқади. Ер ҳар бир халқнинг асосий бойлигидир.

Ўзбекистон Республикаси 447,4 млн. гектар ер майдонига эга. Республика қишлоқ хўжалигига ярокли ер майдонларининг 81 фоизи ёки 26,6 млн. гектарини яйлов ва пичанзорлар ташкил этади. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигига ярокли ерларнинг 16 фоизи ҳайдаладиган ерлардир. Мамлакатнинг лалмикор ерлар 6,6 млн. гектар. Шундан 3,0-3,2 млн гектари ҳайдалади ва уларда лалми деҳқончилик билан шугулланади. Колган қисмида намликнинг жуда кам бўлганлиги сабабли фойдаланилмайди.

Республика ер манбалари чекланган ва у қишлоқ хўжалиги тармоғида фойдаланадиган ресурс сифатида камайиб бормоқда.

Қишлоқ хўжалигида ер фонди асосий ишлаб чиқариш воситаси экан, ундан қандай фойдаланаётганимизни билишимиз зарур. Иқтисодий фан ерда фойдаланишни ифодаловчи кўрсаткичларни иккига бўлиб ўрганади. Биринчи гуруҳга ердан фойдаланишнинг даражасини ифодаловчи кўйидаги кўрсаткичлар киради:

- ерларнинг таркибий структураси. Жами ер майдонида қишлоқ хўжалиги ерларининг салмоғи. Бу кўрсаткич мавжуд ерларнинг канча қисми қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига ярокли эканлигини кўрсатади;

- қишлоқ хўжалиги ерларининг таркиби. Бу кўрсаткич қишлоқ хўжалигига ярокли ерларнинг таркибини кўрсатади. Қишлоқ хўжалиги ерларининг таркибида ҳайдаладиган, айниқса суғориладиган ерлар салмоғига караб биз керакли хулосалар чиқарамиз;

- ердан фойдаланиш марталилиги. Айрим хўжаликларда маълум майдонлардан бир йилда икки, хатто уч март фойдаланилади.

Агарда қишлоқ хўжалигига ярокли ерлар таркибида суғориладиган ерлар салмогининг юқори бўлиши таъминланса яхши. Чунки суғориладиган ерларнинг кимматлилиги лалмикор ерлардагига караганда жуда катта.

Ер ислоҳатларини тўғри ўтказиш ҳам ер ва сувдан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Ер дуч келган кишига эмас, балки ерда ишлаш тажрибаси, билими бор кишига берилиши керак. Бу борада ердан олинган маҳсулотга эгалик қилиш шароитларини тўғри ҳал этиш талаб қилинади. Акс холда ер ва сувдан самарали фойдаланиб бўлмайди.

II-Боб. Вилоятнинг аграр соҳасидаги муаммолар ва эришилган натижаларнинг ҳозирги ҳолати таҳлили

2.1. Қишлоқ хўжалигида мулкчилик муносабатлари соҳасидаги муаммолар

Бугунги кунда қишлоқ хўжалигининг иқтисодийтимиздаги, ҳаётимиздаги ўрни шуни тақозо этмоқдаки, ерга мулкчилик муносабатлари соҳасидаги муаммоларни ҳал этишни талаб этмоқда. Ҳозир аграр тармоқ ялпи ички маҳсулотнинг тўртдан бир қисмини ишлаб чиқармоқда. Мамлакатимиз ишлаб чиқариш ва интеллектуал салоҳиятининг ярмидан ортиги муайян тарзда бевосита қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ. Қишлоқ хўжалик маҳсулоти мамлакатга валюта тушумларининг 55 фоизидан ортиғини таъминлайдиган муҳим экспорт манбаларидан бири ҳисобланади. Бу масаланинг иқтисодий жиҳати.

Ижтимоий соҳада эса - мамлакатнинг қишлоқ жойларида истиқомат қиладиган аҳолиси катта қисмининг, балки бутун Республика аҳлининг турмуш даражаси, унинг моддий фаровонлиги қишлоқ хўжалигидаги ишларнинг аҳволига, унинг ривожлантиришнинг тезкорлиги ва самарадорлигига боғлиқ.

Энг муҳими, бу - муаммонинг сиёсий жиҳатидир. Бугун биз шуни тобора чуқур англаб етгандек, жамиятимизнинг янгилиниши, демократик жараёнларнинг ривожланиши кўп жиҳатдан қишлоқ хўжалигида ислоҳатлар не чоғли самарали кечаётгани, қишлоқ ҳаётининг барча жавҳаларига нечоғлик чуқур кириб бораётгани билан боғлиқ.

Шу боис мустақиллигимизнинг биринчи кунларидан бошлаб биз қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишга жиддий эътибор қаратдик.

Кейинги йилларда бу соҳада амалга оширилган ишлар ҳақида тўхталиб ўтадиган бўлсак:

Биринчидан, қишлоқда аграр ва иқтисодий муносабатларни ислоҳ қилишнинг ҳуқуқий асослари барпо бўлаётгани ҳақида тўхталиб ўтишимиз «Ижара тўғрисида»ги, «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги, «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги ва бошқа бир қатор қонун ва ҳужжатлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, ҳукумат қарорлари қишлоқда янги ҳуқуқий муносабатларни жорий этиш, кўп укладли иқтисодий шакллантириш, тадбиркорликни, фермер ва деҳқон хўжаликларини яратди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ижтимоий таркиби тубдан ўзгарди. Унда нодавлат секторининг улуши 98 фоизга етди. Ҳозирги вақтда қишлоқ хўжалигида 66 мингдан ортиқ фермер хўжаликлари фаолият кўрсатмоқда.

Иккинчидан, қишлоқда хўжалик юритиш механизмининг мутлақо янги асослари, қишлоқ хўжалигини молиявий таъминлаш ва суғурталаш, ишлаб чиқарилган маҳсулот ва қишлоққа берилган қишлоқ хўжалик техникаси, ёқилғи, минерал ўғитлар учун ўзаро ҳисоб-китобларнинг янги тизими ишлаб чиқилди ва жорий қилинди. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг иқтисодий мустақиллиги кенгайиб ерга мулкчилик муносабатлари ўзгарди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиб олишда шартномавий нархлар тизими кенг қўлланила бошлади.

Учинчидан, қишлоқ хўжалигида ташкилий-таркибий ўзгаришлар амалга оширилди. Бу соҳани бошқаришнинг тамойиллари ва тизими ўзгармоқда. Қишлоқ ва сув хўжалигини бошқаришнинг таркибини такомиллаштириш, уларнинг ўзаро ҳамжиҳатликда ишлашини таъминлаш мақсадида ягона Қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирлиги ташкил этилди. Қишлоқ хўжалик корхоналарига агросервис хизмати кўрсатиш ва уларнинг моддий техник таъминотини таъминлаш тизими такомиллашмоқда. Шу мақсадда машина трактор парклари вужудга келди.

Қишлоқда бозор инфратузилмасининг дастлабки кўринишлари номоён бўла бошлади. Ихтисослаштирилган тижорат банклари - «Пахта банк», «Тадбиркор банк», «Замин банк», «Ипотека банки» тузилди. Улар фермер хўжаликлари ва шик корхоналарга хизмат қилмоқда. Қишлоқ корхоналарини табиий офатдан ва уларнинг ўз

шериклари билан муносабатларини суғурта қилувчи «Узагросуғурта» компанияси тузилди.

Туртинчидан, қишлоқ хўжалигининг ўзида сезиларли даражада таркибий ўзгаришлар амалга оширилди. Ерга мулкчилик муносабатлари шаклланиб, эски тузумдан мерос қолган пахта якка хокимлигига барҳам берилди.

Ғалла мустақиллигига эришишнинг асослари яратилди. Масалан Республикамизда фермер хўжаликлари буйича 1994-2004 йилларда бошоқли дон экилган майдон 11,4 минг гектардан 691,6 минг гектарга етди. Бу эса бошоқли дон экинлари ялпи маҳсулотида эса 17,2 минг тоннадан 2645,2 минг тоннагача етди.

Илгари мамлакатга четдан олиб келинадиган картошка, қанд лавлаги ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экиш анча кўпайди.

Бешинчидан, Республика ер фондиди ривожлантириш ва кўпайтиришга, ернинг ҳосилдорлигини оширишга алоҳида аҳамият берилди. Ҳар йили 15-25 минг гектар янги суғориладиган ерлар ўзлаштирилди ва 40-50 минг гектар аввалдан фойдаланиб келинган ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланди.

Бир сўз билан айтганда, мустақиллик йиллари давомида қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш борасида кўрилган чора-тадбирлар бу устувор тармоқда сезиларли натижаларга эришиш имконини берди.

Шу йиллар мобайнида қишлоқ хўжалиги барқарор ривожланди. Шу билан бирга, эришилган натижаларга қарамаздан қишлоқ хўжалигида ўтказилаётган ислохатларнинг бориши, чуқурлашуви ва самарадорлиги бизни кониктира олмайди. Очик тан олишимиз керак: қишлоқ хўжалигини тубдан ислоҳ қилиш билан боғлиқ кўплаб муҳим омил ва имкониятлар ишга солингани йўқ.

Аввало, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишнинг асосий мақсади - қишлоқда ҳақиқий мулкдорларни, мулк эгаларини шакллантириш йули билан ерга, мулкка, меҳнатга муносабатни ўзгартиришга эришиш даркор.

Иккинчидан, бозор механизми ва омиллари ҳали қишлоқда ўз ривожини тополмаяпти. Кўплаб қишлоқ хўжалик корхоналарида хўжалик юритиш шакллари - ишлаб чиқаришни ташкил этиш, меҳнатни рағбатлантириш, ички хўжалик иқтисодий муносабатларнинг усул ва йулларини ўзгартиришда юзаличиликка ва расмиятчиликка йул кўйилмоқда.

Бу биринчи навбатда қишлоқ меҳнаткашларининг ўз меҳнати натижаларидан унинг самарадорлигини оширишдан манфаатдорлиги ва рағбатлантириши кўринади. Қишлоқ хўжалигида хўжалик юритишининг серхаражат механизми ҳамон устунлик қилмоқда. Бу ишлаб чиқаришда, маҳсулот таннархида номутаносибликни келтириб чиқараётир. Моддий харажатларнинг ишлаб чиқариш натижаларида ҳаддан ташқари катта бўлишига олиб келмоқда.

Учинчидан, бошқарувнинг эски усулларида ҳали ҳам воз кечилгани йўқ. Маҳаллий бошқарув органларининг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига аралашуви давом этмоқда.

Туртинчидан, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга, уруғчилик ва чорвачиликка, наслчилик муаммоларига етарли эътибор берилмаётир. Қишлоқ хўжалиги экинларини парваришда агротехника талаблари бузилмоқда. Уруғчиликнинг ўз ҳолига ташлаб кўйилгани пахта, дон ва бошқа экинлар ҳосилдорлигини ошириш имконини бермаётир.

Бешинчидан, кўплаб хўжаликларининг молиявий аҳволи ўта кониқарсизлигича қолмоқда.

Юқорида айтилганларни умумлаштириб ва қишлоқ хўжалигидаги ишлар аҳволини танқидий кўз билан баҳолаб, шуни очик тан олишимиз керакки, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишнинг ҳозирги босқичда қишлоқда хўжалик юритишнинг заиф жиҳатлари кўриниб қолди. Бу биринчи ғалда деҳқоннинг ерга, мулкка, ишлаб чиқарилган маҳсулотга ва даромадга эғалик қилишнинг ҳуқуқий асосларига тегишлидир. Шу муносабат билан «Ер тўғрисида»ги, «Мулк тўғрисида»ги, «Ижара тўғрисида»ги, «Деҳқон хўжалиги

тўғрисида»ги, «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги ва бошқа қонун ҳужжатларининг айрим қоидаларини қайта кўриб чиқиш зарур. Бугун янги шароит ва талабларига жавоб берадиган меъёрий ва ҳуқуқий ҳужжатларнинг йўқлиги қишлоқда ислоҳотларни ва ўзгаришларни янада чуқурлаштиришга тўсқинлик қилмоқда.

Бир сўз билан айтганда қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш бўйича яқин йилларга мўлжалланган аниқ мақсадли дастур қабул қилиш даркор. Иқтисодий тараққиётнинг жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, аграр тармоқнинг жадал ўсиши мамлакатда умумий иқтисодиётнинг ўсиши учун асосий омилларидан бири бўлиб хизмат қилади. Шунинг учун олис истиқболдан мамлакатимизнинг бутун иқтисодиёти барқарор ва узлуксиз ривожланиши учун макроиқтисодий кўрсаткичлар мувозанатида қишлоқ хўжалигининг ўрнига алоҳида эътибор беришимиз лозим.

Маълумки, АКШ, Япония, Франция, Буюк Британия ва Жанубий Корея иқтисодий тараққий этган мамлакатларда қишлоқ хўжалигида банд оўлганлар улуши меҳнатга қобилиятли аҳолининг 5-7 фоизидан ортмайди. Кизда бу кўрсаткич 40 фоиздан ортиқдир. Қишлоқ хўжалигида истиқомат шлувчилар улуши эса 60 фоизни ташқил этади.

Масаланинг яна бир муҳим жиҳати шундаки, уларда қишлоқ хўжалиги мамлакат миллий бойлигини шакллантиришда ва ишлаб чиқариш ҳамда аҳолини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминлашда асосий ўрин тутибгина қолмай, экспортнинг муҳим қисми ҳисобланади. Қуйидаги мисолга эътиборингизни қаратмоқчимиз. Голландияда бевосита қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришда меҳнатга қобилиятли аҳолининг 4 фоизигина ишлайди. Бу давлатнинг ҳудуди ва аҳолиси Ўзбекистон билан солиштирганда бир неча баробар кам. Табиий шароити эса қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариши учун анчагина ноқулай. Шунга қарамасдан бу мўжазгина мамлакат қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш бўйича дунёда 2-3-ўринларда туради. Тўпланган жаҳон тажрибаси ва қишлоқ хўжалигидаги ишлар аҳолини танқидий нуқтаи назардан таҳлил этайлик. Бугунги шароит аҳолини бандлигига, қишлоқдаги ортиқча меҳнат ресурсларини бўшатиш ва уларни иқтисодиётнинг бозор муносабатлари тақозосига кўра ўзгартирилган турлари ва тармоқларга жалб қилиш, улардан самарали фойдаланиш масалаларини қайта кўриб чиқишни талаб этади.

Ўзбекистонни қишлоқ хўжалиги тараққий топган, лекин табиий шароити тахминан бир хил бўлган бошқа давлатлар билан қиёсласак, шундай қатъий хулосага келиш мумкин. Ўзбекистонда аграр тармоқ ҳосилдорлигини ошириш имкониятлари ниҳоятда каттадир.

Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов томонидан давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларининг ишлаб чиқилиб, дастурда бозор муносабатлари асосида қишлоқ хўжалиги тармоғини ривожлантириш орқали юқори пировард натижага эришиш мумкинлиги кўзда тутилган ва бу жараёнлар аграр тармоқда ўз самарасини бермоқда. Айниқса қишлоқ хўжалигидаги мулкчилик муносабатлари, маҳсулот ишлаб чиқариш, иқтисодий муносабатларнинг кескин ўзгариши сабабли деҳқоннинг ишлаб чиқаришга ва мулкка эгаллик ҳисси янада ортиб бормоқда. Республика аграр соҳасида хўжалик юриштишнинг турли шакллари орасида фермер, деҳқон хўжаликлари истиқболли деб тан олинди. Улар тўғрисида ҳукумат томонидан ҳуқуқий асос яратилди. Лекин ишлаб чиқариш жараёнида фаолият кўрсатаётган субъектлар орасидан фермер хўжаликлари ўзининг бир қанча афзаллик томонларини кўрсатди. Бу эса бозор муносабатларида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришни кўпайтириш ва унинг самарадорлигини оширишдаги афзалликлари билан бугунги истиқболи йўналишимизга мос келишини инобатга олиб Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 24 мартдаги «Қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг асосий йўналишлари тўғрисида»ги ПФ-3226-сон Фармонида фермер хўжаликларини ривожлантириш устувор йўналиш қилиб белгиланди ва фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси ишлаб чиқилди.

Қашқадарё вилояти республикамизнинг жанибий ўлкаларидан бўлиб, вилоятнинг табиий-иқлим шароити, жойлашган ўрни ва маҳсулот ишлаб чиқаришида ўзига хос бўлган хусусиятга эгадир. Вилоятда қишлоқ хўжалигида турли мулк шакллариининг маҳсулот

ишлаб чиқаришдаги улуши кескин ўзгаришини куйидаги жадвалда келтирилган маълумотлар асосида таърифлаш мақсадга мувофиқдир.

Вилоятда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш асосан фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари ва қисман ширкат хўжаликларида амалга оширилади. Бу хўжалик юритиш шаклларида фермер хўжалиги қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги улушини катта қисмини ишлаб чиқарувчи сифатида етакчилик қилади. Жумладан, вилоятда 2009 йилда фермер хўжаликларида 400740 тонна пахта хом ашёси ишлаб чиқарилган, 2010 йилда фермер хўжаликларида 434786 тонна пахта хом ашёси ишлаб чиқарилган бўлса, 2011 йилда фермер хўжаликларида 403343 тонна пахта хом ашёси ишлаб чиқарилган бўлса, 2009-2012 йилларда ишлаб чиқарилган пахта хом ашёси 100 фоиз фермер хўжаликларида хиссасига тўғри келади. Бундан ташқари асосий қишлоқ хўжалик маҳсулотлари турларидан бири ғалла, вилоятда 2009 йилда 982852 тонна ғалла ишлаб чиқарилган, шундан 4459 тоннаси ширкат хўжаликларида, 852739 тоннаси фермер хўжаликларида ва 125655 тоннаси деҳқон хўжаликларида ишлаб чиқарилган, 2010 йилда эса 993702 тонна ғалла ишлаб чиқарилган бўлиб, шундан 7454 тоннаси ширкат хўжаликларида, 859053 тоннаси фермер хўжаликларида ва қолган 127192 тоннаси деҳқон хўжаликларида ишлаб чиқарилган, 2011 йилда эса 850691 тонна ғалла ишлаб чиқарилган бўлиб, шундан 6099 тоннаси ширкат хўжаликларида, 723031 тоннаси фермер хўжаликларида ва қолган 121561 тоннаси деҳқон хўжаликларида ишлаб чиқарилган.

Вилоят фермер хўжалигининг нафақат пахта ва ғалла маҳсулотлари ишлаб чиқаришда, балки бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги салмоғи ҳам ортиб бормоқда. Жумладан, вилоятда 2011 йилда 3100 тонна гўшт ширкат хўжаликларида, 2400 тонна гўшт фермер хўжаликларида ва 186750 тонна гўшт деҳқон хўжаликларида ишлаб чиқарилган бўлса, 2011 йилда ширкат хўжаликларида 4800 тонна, фермер хўжаликларида 14100 тонна, деҳқон хўжаликларида 701712 тонна сут ишлаб чиқарилган. Вилоятда бошқа чорвачилик маҳсулотларининг ишлаб чиқариш ҳажми ҳам йилдан-йилга ортиб бормоқда. (2.1.1-жадвал) Таҳлиллар натижаси шуни кўрсатадики, вилоятимизда гўшт маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми ширкат хўжаликларида 2011 йилда 2009 йилга нисбатан 32,3 фоизга ошган бўлса, фермер хўжаликларида 15,3 фоизга, деҳқон хўжаликларида 14,6 фоизга ошган.

Вилоятда 2012 йилда барча тоифадаги хўжаликларда дон маҳсулотлари ишлаб чиқариш 2010 йилга нисбатан 13 фоизга камайганлигини кўриш мумкин. Чунки вилоятда кейинги йилларда мойли экинлар билан бир қаторда аҳоли истеъмоли учун керак бўладиган картошка, сабзавот, полиз, мева ва узум маҳсулотларининг ҳажми кўпайган. Айниқса турли мулкчиликка асосланган хўжаликларда маҳсулот етиштириш ҳажми фермер хўжаликларида пахта 100 фоизни, дон экинлари эса 85-86 фоизни ташкил этиб, бошқа маҳсулотларни етиштирувчи деҳқон хўжаликларининг улуши йилдан-йилга ошиб бораётганлигини 2.1.1-жадвал маълумотлари таҳлилидан кўриш мумкин.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, вилоятнинг аграр соҳасида фаолият кўрсатаётган хусусий мулкчиликка асосланган хўжаликларининг етиштираётган маҳсулотлари ҳажми йилдан-йилга ошиб борган. Бунга асосий сабаб маҳаллий ҳокимиятнинг фермер ва деҳқон хўжаликларини қўллаб-қувватлаши ва мамлакатимизда олиб борилаётган аграр ислохотларнинг натижаси десак, хато бўлмайди.

2.1.1- жадвал

Қашқадарё вилояти қишлоқ хо‘жалиги корхоналарида қишлоқ хо‘жалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш то‘ғ‘рисида
маълумот

Т/г	Маҳсулот тури	О‘лчов бирлиги	Ҳамма тоифадаги хо‘жаликларда			Шу жумладан								
						Қишлоқ хо‘жалиги корхоналарида			Фермер хо‘жаликларда			Деҳқон хо‘жаликларида		
			2010 й.	2011 й	2012 й	2010 й.	2011 й	2012 й	2010 й.	2011 й	2012 й	2010 й.	2011 й	2012 й
1.	Пахта	тонна	434786	403343	424022	-	-	-	434786	403343	424022	-	-	-
2.	Дон	тонна	993702	850691	863535	7454	6099	4317	859053	723031	734005	127192	121561	125213
3.	Сабзавот	тонна	321468	362795	397968	413	590	637	114994	119735	131329	206061	242470	266002
4.	Полиз	тонна	86122	100304	111235	160	549	612	43935	53445	59288	42027	46310	51335
5.	Мева	тонна	73434	80639	88717	131	179	195	43269	47315	52077	30034	33145	36445
6.	Узум	тонна	49787	63508	68680	490	1115	1202	33266	37977	41208	16031	24416	26270
7.	Картошка	тонна	97740	112000	126313	37	144	164	27624	29717	33473	70079	82139	92676
8.	Го‘шт	тонна	178732	192250	205757	2933	3100	3592	2250	2400	2572	173549	186750	199593
9.	Сут	тонна	657162	720612	771996	4423	4800	5172	12006	14100	15440	640733	701712	751756
10.	Тухум	Минг дона	192627	220010	248135	23563	38400	43424	3020	5110	5707	166044	176500	204028

2.2. Вилоят иқтисодиётида қишлоқ хўжалигининг ўрни ва ҳозирги ҳолати

Бозор муносабатлари шаклланаётган ва иқтисодий ислохатлар бошланган шароитда қишлоқ хўжалигида эркин ва мустақил ишбилармон ва тадбиркор, уз мулкига тулик эгаллик қиладиган арзон ва сифатли маҳсулот етиштиришдан моддий манфаатдор мулкдор хўжалик эгалари - фермер хўжаликларини ташкил этиш ва ривожлантириш энг аввало: Республикамиз қишлоқ хўжалигида муайян уз ерига, уз меҳнатининг натижасига ва ишлаб чиқариш куроллари -трактор, машина, сеялка ва бошка турли воситаларга эга бўлган мулкдор синфини шакллантириш; сифатли ва экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш орқали экспорт салоҳиятини мустаҳкамлаш қишлоқ хўжалигида конунчилик ва ҳукуқий-меъёрий асосларини шакллантириш ва такомиллаштириш; қишлоқ хўжалигида ташкилотчи, тадбиркор ва ишбилармон шахсларни уз қобилятларини Тула курсатишга шароит яратиш; ердан самарали фойдаланиш асосида тупрок унумдорлигини ошириш ва харажатларини камайитириш орқали атроф мухит ва экологиянинг мусаффолигини таъминлаш юзасидан фермер хўжаликларини ташкил эди. Фермер хўжаликларида иш юритиш юқоридаги ҳолатга нисбатан тесқари, яъни экинлар ҳосилдорлиги ёки чорва маҳсулдорлигини ошириш, ерларнинг мелиоратив ҳолати ва тупрок унумдорлигини оширишдан биринчи навбатда фермер хўжалигининг раҳбари ва аъзолари манфаатдор эди.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида фермер хўжаликларининг шаклланиши ва ривожланишини асосий шарт-шароитлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади;

- давлат ва жамоа хўжаликларнинг даромадлари даражасининг пастлиги;
- тармоқ моддий техника базасининг пастлиги;
- қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ва қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган саноат ишлаб чиқариш воситалари ўртасидаги баҳолар номутонасиблиги ва уларни бартараф этиш ҳамда ўрнини қоплаш бўйича самарали механизмнинг мавжуд эмаслиги;
- қишлоқ хўжалигида шахсий томорқа участкасидаги ва жамоа хўжалигида меҳнатнинг иштиёқлама характерда бўлиши ва улар ўртасидаги номутаносиблик;
- меҳнат ресурсларининг самарасиз тақсимланиши ва фойдаланиши.

Ушбу шарт-шароитларни бартараф этиш, бозор тамойилларга мос хўжалик юритиш шакли сифатида фаолият юритиш учун қишлоқ хўжалигида фермер хўжаликларининг шаклланиши объектив зарурият ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан ҳам ишлаб чиқаришнинг барқарор ўсиши ва ўзини-ўзи молиявий маблағ билан таъминлаш, иқтисодий жиҳатдан мустақил, юқори дарамод олиш ва уни эркин тақсимлаш ҳамда мустақил тасарруф этиш учун фермер хўжаликлари асосий қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари сифатида фаолият юритишлари нафақат ташкилий ва иқтисодий балки ижтимоий жиҳатдан ҳам муҳим омилдир.

Ўзбекистон иқтисодиётида рўй бераётган турли ижобий ўзгаришлар кўп жиҳатдан фермер хўжаликларининг ривожланиши билан узвий боғлиқдир. Мазкур соҳанинг қарор топиши ва ривожланиши фермер хўжаликлари соҳасида рўй бераётган ҳар қандай ўзгаришларга таъсирчан ҳисобланади.

Ўзбекистонда бозор муносабатлари ривожланаётган ҳозирги вақтда фермер хўжаликларининг ривожланишини ифода этувчи қонуниятлар ва тамойилларга асосланган ҳолда шаклланаётган фермер хўжаликларини ривожлантиришга алоҳида аҳамият бериб келинмоқда.

Шу билан бир вақтда, иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар тажрибаси шундан далолат берадики, аҳоли турмуш даражасининг доимий равишда юқори бўлишига энг аввало, фермер хўжаликларини жадал ривожлантириш орқали эришилиб келинган. Шундан келиб чиққан ҳолда фермер хўжаликларини ривожлантириш, уларнинг иқтисодиётдаги ўрни ва ролини янада ошириш Ўзбекистон аҳолиси учун ҳам ғоят муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда фермер хўжалиklarини ривожлантиришнинг асосий босқичлари қуйидагича:

1-босқич. 1991-1998 йилларда фермер хўжалиklarини ташкил этиш ва фаолият юритишининг асосий меъёрий-ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилди.

2-босқич. 1999-2002 йилларда зарар билан фаолият кўрсатаётган ширкат хўжалиklarини тугатиш, улар негизида фермер хўжалиklarини ташкил этиш жараёни ривожланди.

3-босқич. 2003 йилдан фермер хўжалиklarини устувор йўналиш сифатида ривожлантириш белгиланди.

4-босқич. 2008 йилда фермер хўжалиklarининг ер участкаларини мақбуллаштириш жараёни амалга оширилиб, уларнинг иқтисодий барқарор фаолият кўрсатишига замин яратилди.

Республикада амалга оширалаётган иқтисодий ислохотларни ривожлантириш ва ислох қилиш ҳозирги куннинг асосий вазифаси бўлиб, шу йўл орқали давлатимиз иқтисодий-ижтимоий ва сиёсий вазифаларни ҳал этиши осон кечади. Бунда республикага чет эл инвестициясини жалб қилиш, иқтисодий алоқаларни кенгайтириш ва мустахкамлаш, фермер хўжалиklarига эркинлик бериш ва зарур шарт-шароит яратиш устувор йўналишлар сифатида белгилаб олинди.

Қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий ислохотларни босқичма-босқич чуқурлаштириш, қишлоқдаги мулкдор ва тадбиркорларнинг аҳамиятини ошириш, фермерлар ҳаракатини қўллаб-қувватлаш-«Қишлоқ таракқиёти ва фаровонлиги йили» Давлат дастурининг асосий таркибий қисмларидан ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалигида амалга оширилган иқтисодий ислохотлар орқали эришилган натижалар тўғрисида тўхталар экан, Президентимиз ўтган йилда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг самарадорлигини янада ошириш принципнол муҳим аҳамиятга эга эканини инобатга олиб, фермер хўжалиklarига ажратилаётган ер майдонларини оптималлаштириш борасида зарур ишлар амалга оширилганлигини, дастлаб зарар кўриб ишлайдиган, рентабеллиги паст ва истикболсиз ширкат хўжалиklarини тугатиш негизида ташкил етилган хусусий фермер хўжалиklари бугунги кунда ҳақли равишда қишлоқда етакчи бўғинга-қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи асосий кучга айланганлигини таъкидлаб ўтдилар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 6 октябрдаги Ф-3077-сон «Фермер хўжалиklари фаолиятини юритишда ер участкалари миқдорини мақбуллаштириш чораларини кўриш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш бўйича маҳсус комиссия ташкил этиш тўғрисида»ги фармойиши доирасида кўрилган ташкилий чоралар ва амалга оширилган тадбирлар натижасида 2008 йилнинг 1 октябрига қадар мамлакатимизда фаолият юритаётган 219976 та фермер хўжалиги ер участкалари мақбуллаштирилиб, 2009 йил 1 ноябрига қадар уларнинг умумий сони 105033 тани, 2010 йилда уларнинг сони 80628 ташкил қилди ва фермер хўжалиklarига жами 5031187,2 гектар ер майдони бириктириб берилди ёки бунда битта фермер хўжалигига ўрта ҳисобда илгариги 2008 йилда 27,0 гектар, 2009 йилда 56,0 гектар, 2010 йилда 62,4 гектар ер майдони тўғри келмоқда. Шундан пахтачилик ва ғаллачилик йўналишига ихтисослашган фермер хўжалиklари сони 41827 та бўлиб, уларга 3534381,5 гектар ёки битта фермер хўжалигига ўртача 84,5 гектар ер майдони тўғри келмоқда, мева-сабзавотчиликка ихтисослашган фермер хўжалиklари сони 4036 та бўлиб, уларга 77087,6 гектар ёки битта фермер хўжалигига ўртача 19,1 гектар ер майдони тўғри келмоқда, боғдорчилик ва узумчилик йўналишига ихтисослашган фермер хўжалиklари сони 22159 та бўлиб, уларга 210510,5 гектар ёки битта фермер хўжалигига ўртача 9,5 гектар ер майдони тўғри келмоқда, чорвачилик йўналишига ихтисослашган фермер хўжалиklари сони 6099 та бўлиб, уларга 989257,8 гектар ёки битта фермер хўжалигига ўртача 162,2 гектар ер майдони тўғри келмоқда, бошқа йўналишга ихтисослашган фермер хўжалиklари сони 6597 та бўлиб, уларга 82462,5 гектар ёки битта фермер хўжалигига ўртача 12,5 гектар ер майдони тўғри келмоқда ва узоқ муддатга ижарага берилди.

2.2.1-жадвал

Қашқадарё вилояти фермер хўжалиklarининг ривожланиш кўрсаткичлари

Т/р	Кўрсаткичлар	О'лчов бирлиги	Йиллар					2012 йилда 2008 йилга нисб. ўзг. (пунктга)
			2008	2009	2010	2011	2012	
1.	Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмида улуши	%	38,7	38,3	40,6	41,9	42,4	1,09 пунктга кўпайган
	Жумладан: о'симликчиликда	%	98,2	98,1	97,7	97,4	95,2	3,0 пунктга камайган
	чорвачиликда	%	1,8	1,9	2,3	2,6	4,8	2,7 пунктга кўпайган
2.	Фермер хўжалиklари сони	birlik	29364	29785	8599	7168	7139	4,1 мартага қисқарди
3.	Фермер хўжалигида ишловчилар сони	kishi	155151	155949	155932	155932	101845	1,52 мартага кўпайган
4.	Фермер хўжаликларига ажратилган ер майдони	га	707200	717086	717086	772099	744409	1,05 мартага кўпайган
5.	Ўртача бир фермер хўжалигига тўғри келадиган ер майдони	га	24,1	24,1	66,0	107,7	104,3	4,32 мартага кўпайган
6.	Ўртача бир фермер хўжалигида ишловчилар сони	kishi	5	5	18	22	14	2,8 мартага кўпайган

Қашқадарё вилоятида 2008-2012 йилларда фермер хўжалиklarининг ташкилий ривожланиш кўрсаткичларини таҳлил қиладиган бўлсак, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш 2008 йилда 189131 млн. сўмни ташкил этган бўлса бу кўрсаткич 2012 йилда 2111435,2 млн. сўмни ташкил этган, 2012 йилда 2008 йилга нисбатан 11,1% га ошганлигини кўришимиз мумкин. Шу жумладан ўсимликчиликда 2008 йилда 185929 млн. сўмни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич 2012 йилда 1085848,8 млн. сўмни ташкил этган, 2012 йилда 2008 йилга нисбатан 5,8 % га ошганлигини кўришимиз мумкин, чорвачиликда 2008 йилда 32002 млн. сўмни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич 2012 йилда 1025586,4млн. сўмни ташкил этган, 2012 йилда 2008 йилга нисбатан 3204,7 % га ошганлигини кўришимиз мумкин (2.2.1-жадвал).

Таҳлиллар кўрсатишича, 2008-2012 йилларда вилоят фермер хўжалиklари сони 4,1 мартага қисқаргани ҳолда, уларнинг ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги улуши 2008 йилда 38,7 фоизни ташкил этган, 2011 йилда 42,4 фоизга тенг бўлди. Ушбу кўрсаткич ўсимликчиликда 2008 йилда 98,2 фоизни ташкил этган бўлса, 2012 йилга келиб 95,2 фоизга тенг бўлди, чорвачиликда ушбу кўрсаткич мутаносиб равишда 1,8 фоиз ва 4,8 фоизни ташкил этди. Шунингдек, республика миқёсидаги кўрсаткичлар билан таққослаганда ҳам, вилоят фермер хўжалиklarининг барқарор ривожланаётганини кузатиш мумкин.

Республика миллий иқтисодиётини ривожлантириш ва унинг асосий макроқўрсаткичи ҳисобланган ялпи ички маҳсулотини яратишда Қашқадарё вилояти

муҳим ўринни эгаллайди. Вилоятнинг умумий ер майдони 2856,8 минг гектардан иборат бўлиб, ундан 512,6 минг гектари суғориладиган ер ҳисобланади. Вилоят ҳиссасига мамлакат қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг 9,3 % и, пахта толаси етиштириб беришнинг 13,6 % и, дон маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг 13,3 % и тўғри келади.

Қашқадарё вилояти қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

-пахта, дон етиштириш вилоят қишлоқ хўжалиги фаолиятининг энг муҳим таркибий қисмидир, юқори қўшимча қийматга эга бўлган фаолият турлари (мевали боғлар, полиз экинлари ва чорвачиликка асосланган фаолият) нисбатан кам, лекин деҳқон хўжаликлари ҳисобига аста-секин ривожлантирилмоқда. Жумладан, меванинг 48 % ини, узумнинг 35,2 % ини деҳқон хўжаликлари етиштириб бермоқдалар. Чорвачилик йўналишида эса гўшт, сут ва тухумнинг 90 % дан кўпроқ қисмини деҳқон хўжаликлари етиштириб бермоқдалар;

-аграр соҳа ички маҳсулот алмашинувининг 65 % ини, аҳолини иш билан таъминлашнинг 60 % ини таъминлаб, ички қишлоқ хўжалик соҳаси вилоят аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжининг 90 % ини қондиради.

Қуйидаги жадваллар орқали биз Қашқадарё вилоятидаги деҳқон хўжаликлари сони ва уларга ажратилган ер майдонлари ҳақида маълумотга эга бўламиз (2.2.2-жадвал).

2.2.2-жадвал

Қашқадарё вилояти деҳқон хо‘жаликлари ҳақида маълумот

№	Шаҳар ва туманлар номи	Жами деҳон хўжаликлари сони, бирлик			2012 йил 2010 йилга нисб. ўзг. (%да)	Шундан юридик шахс мақомини олганлар, бирлик			2012 йил 2010 йилга нисб. ўзг. (%да)	Уларга ажратилган ер майдони, га			2012 йил 2010 йилга нисб. ўзг. (%да)	Қишлоқ хо‘жалик ялпи маҳсулотига деҳқон хўжаликлари улуши			2012 йил 2010 йилга нисб. ўзг. (пункт)
		2010	2011	2012		2010	2011	2012		2010	2011	2012		2010	2011	2012	
1	Ғузур	28559	28559	27763	97,2	1985	2041	2035	102,5	4488	4488	4498	100,2	60,9	68,4	64,5	+1,06
2	Деҳқонобод	24100	23891	23923	99,3	2430	2457	2483	102,2	13226	13864	14574	110,2	94,3	96,6	95,7	+1,01
3	Қарши туман	30100	30050	44783	148,7	175	292	2055	1174,2	5696	5696	6230	109,4	52,7	61,4	65,1	+1,24
4	Косон	44100	46334	30050	68,1	735	958	313	42,5	8723	8723	5696	65,3	47,8	55,8	61,2	+1,28
5	Қамаши	38221	38200	46389	121,4	1891	2046	990	52,3	6230	6230	8723	140,0	64,0	68,1	50,3	-1,27
6	Китоб	38530	38500	37468	97,2	4249	4485	4625	108,8	6312	8026	8026	127,2	60,6	66,2	64,1	+1,06
7	Миришкор	18120	19100	18813	103,8	445	444	444	99,7	4449	4449	4449	100	38,3	46,5	42,2	+1,1
8	Муборак	12972	12990	11058	85,2	238	242	241	101,2	2600	2600	2600	100	54,0	62,5	61,6	+1,14
9	Нишон	20200	20165	20567	101,8	1701	1740	1751	103	2833	2833	2851	100,6	37,0	41,5	40,2	+1,08
10	Касби	30520	30266	30300	99,3	1688	1692	1698	100,5	4941	4950	4950	100,2	43,7	51,8	49,0	+1,12
11	Чирокчи	50017	49970	52500	105	5283	5834	6013	113,8	16300	16300	16300	100	74,6	82,6	76,5	+1,03
12	Шахрисабз	36600	36603	36653	100,1	3526	4241	4276	121,2	4885	4904	5055	103,5	73,6	71,7	68,9	-1,07
13	Яккабоғ	39935	39935	38120	95,4	1093	1341	1405	128,5	5558	5558	5583	100,4	55,2	58,5	55,5	+1,0
14	Қарши шаҳар	43808	47857	26650	60,8	-	-	-	-	1678	1678	1678	100	83,7	78,6	84,5	+1,01
Жами вилоятда		456223	462420	445037	97,5	25439	27813	28329	111,4	87919	90299	91213	103,7	57,1	63,4	60,4	+1,06

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, вилоятда 2010 йилда жами 456223 та деҳқон хўжаликлари рўйхатга олинган бўлиб, шундан 25439 таси, яъни 5,5 % и юридик мақомга эга. 2012 йилга келиб деҳқон хўжаликлари сони 445037 тага ва шундан юридик мақомга эга бўлганлари 28329 тага етди. Бу эса ташкил этилган жами деҳқон хўжалиklarининг бор-йўғи 6,4 %ни ташкил этади.

Республика миллий иқтисодиётини ривожлантириш ва унинг асосий макроиқтисодий кўрсаткичи ҳисобланган ялпи ички маҳсулотини яратишда Қашқадарё вилояти муҳим ўрин касб этади.

Вилоят ялпи ҳудудий маҳсулоти 2009 йилда 8,2 %, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш 3,3 % га ўсиши таъминланди. Вилоят бўйича ҳосил қилинган ялпи ҳудудий маҳсулотнинг 11,7 % и деҳқон хўжаликлари улушига тўғри келади. Деҳқон хўжаликлари аҳоли бандлигини оширишга ҳам хизмат кўрсатувчи хўжалик шаклидир.

2.3. Қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотларнинг самарадорлик кўрсаткичлари таҳлили

Бозор муносабатлари ҳар қандай шароитда ҳам хўжалиklar, корхоналар, фирма ёки ташкилотларни фойда олишга интилишга, фойдани максимумлаштиришга ундайди. Иқтисодиётнинг бошқарилиши бозор механизми орқали ўзини-ўзи бошқариш орқали амалга оширилади. Бозор иқтисодиётида учрайдиган муаммоларнинг барчасини хўжалиklar ўзлари тўлиқ еча олмаганликлари сабабли, баъзиларини давлатнинг ўзи ҳал қилади. Чунки, бозор иқтисодиётига ўтишнинг беш асосий тамойиллари – Ўзбекистон Президенти томонидан ишлаб чиқилган “тараққиётнинг ўзбек модели”да ҳам иккинчи тамойил – давлат – бош ташаббускор ва ислохотчи, дея эътироф этилган.

Юртбошимизнинг бевосита раҳбарлигида қишлоқ хўжалигида ислохотлар босқичма-босқич, изчиллик билан амалга оширилмоқда. Хусусан, Президентимизнинг 2003 йил 24 мартдаги “Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида”ги Фармонида асосан:

- қишлоқ хўжалигида хўжалик юритиш, мулкчиликнинг ижара шакли ва шартномавий муносабатларга асосланган ҳолда амалга оширилиши;

- қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг манфаатлари иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиниши;

- тайёрлов, қайта ишлаш корхоналари, моддий-техника ресурслари етказиб берувчилар, молия-банк муассасалари ҳамда бошқа хизмат кўрсатиш ташкилотларининг фаолияти ушбу мақсадга бўйсундирилиши;

- хўжалик юритишнинг ширкат, фермер ва деҳқон хўжаликлари сақлаб қолиниб, истикболда уларни янада ривожлантириш, даромадларини кўпайтириш энг муҳим устувор йўналиш эканлиги белгилаб қўйилди.

Ҳозирги кунда республикада қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг 99 фоиз нодавлат секторидаги хўжалиklar хиссасига тўғри келмоқда. Шундай экан, фермер хўжалиklarида ишлаб чиқариш жараёнларини самарали ташкил этишда ишлаб чиқариш ресурсларини ўз вақтида етказиб бериш сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш гаровидир.

Изданишлар натижасида вилоят фермер хўжалиklarида ишлаб чиқариш ресурсларидан, қишлоқ хўжалик техникалар билан таъминлаш даражаси, қишлоқ хўжалик экинларини етиштиришда минерал ва маҳаллий ўғитларнинг меъёр даражасида берилмаётганлиги, фермер хўжалиги раҳбарларининг бозор қонунлари ҳақида, қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва қишлоқ хўжалиги экинлари агротехникаси тўғрисидаги етарли билимларга эга эмаслиги ҳолатлари кузатилди.

Бундан келиб чиқиб, вилоят фермер хўжалиklarини ички имкониятларини ва ресурслар етказиб беришни давлат томонидан кўллаб-қувватланаётганлигини эътиборга олиб, қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

- қишлоқ хўжалигида ер майдонларидан самарали фойдаланиш ва унум-дорлигини оширишда ирригация ва мелиорация ишларини амалга ошириш;
- фермер хўжаликларининг шахсий қишлоқ хўжалик техникаси ва қишлоқ хўжалиги машиналарга эга бўлишини таъминлаш мақсадда лизинг муноса-батларини янада такомиллаштириш ҳамда имтиёзли кредитлар ажратиш;
- фермер хўжаликларида барча ҳудудларнинг табиий иқлим шароити ва ўзига хос бўлган хусусиятлардан келиб чиқиб, унумдор навдаги уруғлик тайёрлаш;
- барча турдаги минерал ўғитлардан фойдаланиш имкониятини яратиш мақсадида минерал ўғитлар ва кимёвий воситаларнинг етарли бўлишини таъминлаш;
- фермер хўжалигида маҳаллий ўғитлардан фойдаланишни ташкил этиш ва маҳаллий ўғитлардан фойдаланиш тизимини ишлаб чиқиш;
- фермер хўжаликлари раҳбарларини бозор ҳақидаги, қишлоқ хўжалиги экинларини етиштириш агротехникаси ва қишлоқ хўжалик иқтисодиёти тўғрисида билим ва малакага эга бўлишини таъминлаш учун уларни ўқитиш ва қайта тайёрлаш марказларининг ишини янада такомиллаштириш ва уларнинг фаолиятини назорат қилиш чора-тадбирлари ишлаб чиқиш лозим.

Фермер хўжаликларини янада ривожлантириш ҳукумат томонидан қабул қилинаётган иқтисодий ислохотларни амалиётга кенг жорий қилиш орқали фермер фаолиятини янада ривожлантириш имконияти яратилади.

Вилоятнинг сўнги 4 йилида қишлоқ хўжалигида фойдланилган ер майдонларининг ўзгаришлари қуйидаги 2.3.1-жадвалда келтирилган.

2.3.1-жадвал

Қашқадарё вилоятининг ер фонди таркиби

(минг гектар)

Ко'рсаткичлар	2009 йил	2010 йил	2011 йил	2012 йил	2012 йилда 2009 йилга нисб.ўзг. % хис.
Мавжуд умумий ер майдони	2857	2857	2857	2856,8	99,9
Жами к/х корхона ва ташкилотлари эгалик қилган ҳамда вақтинча фойдаланадиган ер майдони	2461,7	2461,7	2461,7	2461,7	100
<i>шундан:</i>					
Хайдаладиган ерлар	677,3	677,3	677,3	677,3	100
<i>Шу жумладан:</i>					
Суғориладиган ерлар	532,8	532,8	532,8	532,8	100
<i>шундан:</i> Пахта экилган майдон	171,3	168,2	162,2	162,6	94,9
Ғалла экилган майдон	244,9	249,5	166,9	167,8	68,5
Кўп йиллик дарахтзорлар	33,1	34,5	34,5	36,7	110,8
<i>шундан:</i> Боғлар	14,1	15,6	15,6	17,7	125,5
Токзорлар	10,1	9,8	9,8	9,9	98,0
Тутзорлар	8,8	8,9	8,9	8,9	101,1
Кўчатзорлар	0,1	0,2	0,2	0,2	200
Бўз ерлар	23,1	22,2	22,2	22,2	96,1

Яйловлар	1457,2	1455,8	1455,8	1455,6	99,8
Бундан ташқари аҳоли томорқа ерлари (екин ерлари)	73,8	73,8	79,1	79,1	107,2

Ушбу жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, вилоятнинг жами суғориладиган ерларининг 30,5 фоизига пахта экилган, ғалла экилган майдон эса 167,8 минг гектарни ташкил этиб, жами суғориладиган ерларнинг 31,5 фоизини ташкил этади. Демак, вилоятнинг суғориладиган ерлари 532,8 минг гектардан ташкил топиб, пахта майдони 2012 йилда 2009 йилга нисбатан 5,1 фоизга, ғалла майдони эса 31,5 фоизга ва тоқзорлар эгаллаган майдон эса 2 фоизга камайганлигини жадвал маълумотларидан кўриш мумкин. Бироқ вилоятнинг суғориладиган ерларида боғзорлар, тутзорлар ва кўчатзорлар эгаллаган майдон таҳлил қилинадиган йилларда 110-200 фоизга ошганлигини кўриш мумкин.

Энди вилоят қишлоқ хўжалигида етиштирилган озиқ-овқат маҳсулотларининг ўсиш динамикаси таҳлилини кўриб чиқамиз ва 2.3.2-жадвалда акс эттирамиз.

2.3.2-жадвал

Вилоят қишлоқ хўжалигида етиштириладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Ўсиши			
		2009 йил	2010 йил	2011 йил	2012 йил
Дехқончилик маҳсулотлари					
Картошка	тонна	86211	97740	112000	126313
Сабзавот	тонна	285966	321468	362795	397968
Полиз	тонна	76751	86122	100304	111235
Мева	тонна	63489	73434	80639	88717
Узум	тонна	42076	49787	63508	68680
Чорвачилик маҳсулотлари					
Гўшт	тонна	167343	178732	192250	205757
Сут	тонна	616791	657162	720612	771996
Тухум	минг дона	171182	192627	220010	248135
Жун	тонна	5037	5290	5692	6339
Қоракултери	дона	121464	127248	171150	181836

2-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, вилоят қишлоқ хўжалигида етиштирилган озиқ-овқат маҳсулотлар ҳажми йиллар давомида ошиб борган. Масалан, картошка етиштириш 2012 йилда 2009 йилга нисбатан 146,5 фоизга, полиз маҳсулотлари ҳажми 145 фоизга ва узум етиштириш ҳам 163,2 фоизга ошганлигини кўриш мумкин. Шунингдек, чорвачилик маҳсулотлари ҳажми ҳам таҳлил қилинаётган йилларда ошиб борганлигини кўриш мумкин. Масалан, гўшт етиштириш 123 фоизга, сут етиштириш 125,2 фоизга, тухум етиштириш эса 145 фоизга ошганлигини кўриш мумкин. Демак, вилоятнинг қишлоқ хўжалигида фаолият

кўрсатаётган фермер ва деҳқон хўжаликларига яратилаётган шарт-шароитлар ва амалга оширилаётган ислохотлар натижаси десак хато бўлмайди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни самарали ташкил этиш ва хўжаликларни барча ресурслардан тўлиқ ва муаммоларсиз фойдаланиш учун экинларни жойлаштириш ва ер майдонларни йириклаштиришда қуйидаги ишлар амалга оширилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

1. Вилоят қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда ҳудуднинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб экинларни жойлаштириш. Буни қуйидаги схемада амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- пахта-40%
- ғалла-40%
- чорва учун озикабоп экинлар (асосан беда)-15%
- озиқ-овқат экинлари (сабзавот, полиз, мева, узум)-5%

2. Айрим турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини (картошка, сабзавот, полиз) етиштиришда уларнинг агротехикасини пухта ўрганиш ва шу экин турини бошқа минтақада етиштириш имкони бўлганда уларнинг иқлимига мос ҳолда экиш муддатларини белгилаш;

3. Вилоят умумий ер майдонинг 67,0 фоизини яйловлар ташкил қилганлигини ҳисобга олиб, чорвачилик фермер хўжаликлари фаолиятини ташкил этиш ва ривожлантириш орқали деҳқончилик учун зарур маҳаллий ўғитлар захирасини яратишни кўзда тутган ҳолда тармоқларни мувофиқ равишда фаолиятини ташкил этиш;

4. Вилоятда асосий экин тури пахта ва ғалла бўлган фермер хўжаликларида оралиқ экин сифатида картошка, сабзавот ва полиз экинларини экиш агротехикасини ишлаб чиқиш ва етиштиришни ташкил қилиш;

5. Экинларни жойлаштиришда қишлоқ хўжалигининг лалми ва суғорма деҳқончилик хусусиятларини қатъий эътиборга олган ҳолда тадбирларни самарали ташкил этиш;

6. Мелиоратив ҳолати ёмон ер майдонига эга бўлган фермер хўжаликларида махсус алмашлаб экиш тизимини жорий қилиш ;

7. Фермер хўжаликларини йириклаштиришда фермер хўжалиги раҳбарининг малакаси, мавжуд техника ва қишлоқ хўжалиги машиналари ва ҳисоб рақамидаги молиявий маблағларини ҳисобга олиш;

8. Фермер хўжалигини йириклаштиришда сув ресурсларидан фойдаланиш қулайлигига эришишни таъминлаш каби ишларни амалга ошириш фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ўрни янада ошади

Бугунги кунда қишлоқ хўжалигининг барқарор ўсиши биринчи навбатда фермер хўжаликларини ташкил этиш ва ривожлантиришнинг қандай ва қай даражада ҳал этилишига боғлиқдир. Ўтган йиллар ичида фермер хўжаликларини самарали фаолият курсатишининг ҳуқуқий, ташкилий ва иқтисодий асослари яратилиб, маълум даражада ижобий ютуқларга эришилди. Фермер хўжаликлари фаолиятини ўрганиш ва иқтисодий аҳволини таҳлил қилиш Республикамизда фермер хўжаликларини устувор йўналишлари сифатида ривожлантириш орқали қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий аҳволни яхшилаш ва стратегияси тўғри белгиланганлигини яна бир бор исбот қилди.

Қишлоқда кичик бизнес вакили – фермер хўжаликларини ривожлантириш мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган иқтисодий ислохотларни истикболдаги устувор йўналишидир.

2.3.2-жадвал

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш динамикаси

Кўрсаткичлар	О'лчов бирлиги	2009 йил	2010 йил	2011 йил	2012 йил

Қишлоқ хо‘жалик ялпи маҳсулоти амалдаги баҳода	млн.сўм	1079795,7	1329800,9	1587027,6	2111435,2
<i>Шу жумладан:</i>					
Дехқончилик маҳсулотлари	млн.сўм	559105,9	709733,8	767141,1	1085848,8
Чорвачилик маҳсулотлари	млн.сўм	520689,8	620067,1	819886,5	1025586,4
Ўтган йилга нисбатан (солиштирма баҳода)	%	103,3	107,1	102,5	107,3

Вилоятда ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми ҳам 2009-2012 йиллар давомида ўсиб борган, яъни 2009 йилда жами 1079795,7 млн.сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилиб, бу кўрсаткич 2012 йилда 2111435,2 млн.сўмни ташкил этган. Дехқончилик маҳсулотлари ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотларидаг улуши 2009 йилда 51,7 фоизни ташкил этиб, 2012 йилда эса 51,4 фоизни ташкил этган. Чорвачилик маҳсулотларининг ҳажми эса мос равишда 48,3 ва 48,6 фоизни ташкил этган. Демак, вилоятда чорвачилик билан бир қаторда дехқончилик маҳсулотлари ҳам етиштириш кўлами ошиб бормоқда.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтириш учун:

- аҳолини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ва озиқ-овқат товарларининг асосий турлари билан арзон нархларда ва узлуксиз равишда таъминлашни ташкил этиш мақсадида маҳаллий хокимликлар қошида мева-сабзавот ҳамда узум маҳсулотлари. ва картошкани фермер хўжаликларидан мақбул нархларда сотиб оладиган, сақлайдиган, ташийдиган, ички истеъмол бозорларига реализация қиладиган, экспортини амалга оширадиган ҳамда молиялаштирадиган ихтисослашган компаниялар ташкил қилиш ва уларни етарли миқдордаги айланма маблағлар ҳамда зарур моддий-техника базаси

билан таъминлашни ташкилий чоралари ишлаб чиқиш;

- бугунги кунда жаҳон миқёсида кузатилаётган озиқ-овқат муаммоси салбий оқибатларининг олдини олиш учун қишлоқ хўжалик экинларини жойлаштиришни оптималлаштириш, илм-фан тавсияларидан самарали фойдаланиш ва ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ҳамда ер майдонлари мақбуллаштирилган фермер хўжаликлари бўйича 2012 йил ҳосили учун қишлоқ хўжалиги экинларини жойлаштириш ҳамда уларда ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш;

- республикадаги мавжуд барча тоифа хўжаликларида қорамоллар бош сонини кўпайтиришнинг ташкилий чораларини ишлаб чиқиш;

Қашқадарё вилоятининг хар бир туманида енгил конструкцияли, альтернатив иссиқликдан фойдаланиш кўзда тутилган иссиқхоналар қуриш;

- сув танқислигининг етиштирилаётган ҳосилга салбий таъсирини юмшатишга қаратилган техник-муҳандислик тадбирлари ва сув ресурсларининг тежамкор агротехнологияларини ишлаб чиқиш;

- 2012 йилда Қашқадарё вилоятининг 2,5 минг гектар ер майдонида хорижий инвестициялар ҳисобига қишлоқ хўжалиги экинларини томчилатиб суғориш технологиясини жорий этиш;

- мавжуд қайта ишлаш корхоналари ва агрофирмалар томонидан сотиб олинган мева-сабзавот маҳсулотлари учун бўнак маблағлари бериш ва кейин сотиб олинган маҳсулотлар учун тўлиқ ҳисоб-китоб қилиш мақсадида узлуксиз нақд пул бериб боришнинг механизмини такомиллаштириш ва мунтазам мониторингини юритиш;

- сабзавот, полиз ва картошка экинларини фермер, дехқон хўжаликлари ва шахсий томорқа бўйича асосий, ёш боғ-узумзорлар оралиғига эрта ва ўрта муддатларда етиштирилиши бўйича такрорий майдонларга жойлаштириш;

- фермер хўжаликлари бўйича мева-сабзавот экинлари етиштириш учун уруғлик, кўчатлар, ёнилғи-мойлаш маҳсулотлари ва минерал ўғитлар билан таъминлаш;

- дехқон хўжаликлари томорқаларида экиладиган экинлар турлари ва майдонларини аниқлаш ҳамда уруғликка, кўчатларга, ёнилғи-мойлаш маҳсулотларига ва минерал ўғитларга бўлган талабини қондириш тизимини ривожлантириш;

-сабзаёт-полиэ экинлари картошканинг серхосил, касаллик ҳамда турли шароитларига бўлган янги навлари ва биринчи дурагайларини яратиш;

-чорвачилик йўналишидаги фермер хўжаликларининг ер майдонларида давлат буюртмаси учун маҳсулот етиштириш бўйича пахта ва бошоқли дон экинлари жойлаштирилмаслиги, ҳисобига озуқа майдонлари кўпайиши ҳамда оралик ва такрорий экин майдонларини кўпайтирилиши ҳисобига озуқа бирлиги, гўшт ва сут ишлаб чиқариш миқдорини ошириш;

-ташқил этилган паррандачилик фермер хўжаликлари ва фабрикалари ер майдонларида озуқа экинлари етиштириш имконияти кенгайганлиги ҳисобига парранда гўшти ва тухум етиштириш ҳажмини кўпайтириш.

- фермер хўжаликларида инқирозга қарши бошқариш стратегиясини шакллантириш.

III-Боб. Иқтисодийни модернизациялаш жараёнида аграр соҳани ривожлантиришда ислохотларнинг устувор йўналишлари

3.1. Ерга мулкчилик муносабатларини такомиллаштиришга қаратилган ислохотлар

Бутун аграр сиёсатнинг муҳим масаласи - бу ерга мулкчилик муносабатларидир. Ер - улкамизнинг энг асосий бойлиги. Шу сабабли Республикаимизнинг келажаги, Ўзбекистон халқининг эртанги куни кўп жиҳатдан ердан фойдаланиш муносабатларининг қандай ташқил этилишига боғлиқ бўлади.

Иқтисодийни ислох қилишнинг дастлабки босқичида асосий бойлигимиз бўлган ерга муносабатни узгартириш асосий етакчи йўналиш бўлди. Қишлоқ хўжалигида ерга доир қабўл қилинган фармонлар, «Ер кодекси» қишлоқ хўжалигида ер муносабатларини қандай ташқил этиш, ерга қандай муносабатда бўлиш зарурлигини кўрсатиб берди. Конституцияда ер хусусий мулк қилиб сотилиши мумкин эмаслиги, балки уни узоқ муддатга ижара шартлари билан топширилиш мумкинлиги ёзиб қўйилди.

Қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларининг ривожланишига, дехқоннинг ерга эгалик ҳиссини қайта тиклашга, ерга мерос қилиб қолдирилиш ҳуқуқи билан умрбод фойдаланиш учун бериб қўйиш орқали эришилди. Энг муҳими қишлоқ хўжалиги юритишнинг ҳар бир дехқонга манфаатдорлик билан эркин меҳнат қилиш, уз меҳнатининг натижаларини мустақил тасарруф этиш имконини берадиган воситани яратишдан иборат эди. Дехқон уз меҳнатининг мевалари, ердан олинган самаранинг узига қарашли эканлигини, етиштирилаётган маҳсулотнинг чинакам хўжайни эканини кўргандагина узини ернинг ҳақиқий эгаси деб чинакамига ҳис қилади деган ҳулосага келдик.

Ўзбекистон Республикасида дехқончиликнинг бошқалардан фарқ қиладиган хусусияти шундан иборатки, у суғориладиган ерларда олиб борилади. Бу ерларда кудратли ирригация тармоғи хизмат қилади. Барча хайдаладиган майдонларнинг туртдан уч қисмидан кўпроғи суғориладиган жиҳатдан ердан фойдаланиш муносабатларининг қандай ташқил этилишига боғлиқ бўлади.

Иқтисодийни ислох қилишнинг дастлабки босқичида асосий бойлигимиз бўлган ерга муносабатни узгартириш асосий етакчи йўналиш бўлди. Қишлоқ хўжалигида ерга доир қабўл қилинган фармонлар, «Ер кодекси» қишлоқ хўжалигида ер муносабатларини қандай ташқил этиш, ерга қандай муносабатда бўлиш зарурлигини кўрсатиб берди. Конституцияда ер хусусий мулк қилиб сотилиши мумкин эмаслиги, балки уни узоқ муддатга ижара шартлари билан топширилиш мумкинлиги ёзиб қўйилди.

Қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларининг ривожланишига, дехқоннинг ерга эгалик ҳиссини қайта тиклашга, ерга мерос қилиб қолдирилиш ҳуқуқи билан умрбод фойдаланиш учун бериб қўйиш орқали эришилди. Энг муҳими қишлоқ хўжалиги юритишнинг ҳар бир дехқонга манфаатдорлик билан эркин меҳнат қилиш, уз меҳнатининг натижаларини мустақил тасарруф

этиш имконини берадиган воситани яратишдан иборат эди. Дехқон уз меҳнатининг мевалари, ердан олинган самаранинг узига карашли эканлигини, текширилаётган маҳсулотнинг чинакам хўжайни эканини кўргандагина узини ернинг ҳақиқий эгаси деб чинакамига ҳис қилади деган хулосага келдик. Ўзбекистон Республикасида деҳқончиликнинг бошқалардан фарқ қиладиган хусусияти шундан иборатки, у суғориладиган ерларда олиб борилади. Бу фларда кудратли ирригация тармоғи хизмат қилади. Барча ҳайдаладиган шдонларнинг тўртдан уч қисмидан кўпроғи суғориладиган ерлардир. Шу сабабли қишлоқ хўжалигини ривожлантириш истикболлари суғориладиган деҳқончиликни ривожлантири, ирригация ва мелиорация тармоқларини кўри ива ишлаб тўрганларини қайта кўриш, бу тармоқлар кимнинг мулки бўлади, деган масалани ҳал қилиш бевосита боғлиқдир. Ернинг мелиоратив ҳолатига эътиборни ҳеч қачон сусайтирмаслик керак. Республикамизда 4,2 млн. гектар суғориладиган ер бўлиб, шуларнинг 50 (юздан кўпроғи яхши мелиоратив ҳолатда, қолган ерлар эса яхшилашни ва мелиорация ишларни олиб боришни талаб этади. Бунинг учун 1998 йилдан бошлаб 25 минг гектар янги ерларни узлаштириш, 50 минг гектар ерда қайта узлаштириш ишларини олиб бориш ҳамда 26 минг гектар ерда коллектор дренаж тармоғини кўриш мулжалланган.

Агар 1990 йилда бир гектар суғориладиган Янги ерни узлаштириш учун 6,5 минг рубль ва илгаридан суғорилиб келинган бир гектар ерни қайта узлаштириш учун 5000 рубль талаб қилинган бўлса, ҳозирги вақтда харажатлар тахминан 15-20 баробар ошиб кетди. Малумки бирорта ҳам фермер ирригация ва мелиорация ишларини мустақил амалга ошира олмайди. Фақат давлатгина мелиорация тармоғини лойиҳалашга, кўришга, ерларнинг шур босиши, боткокликнинг олдини олиш масалаларини ҳал қилишга қодир. Бундан тегишли хулоса чиқариш ҳозирги вақтда давлат мелиорация, ирригация ерларнинг унумдорлигини ошириш дастурларининг ҳаммасини бажаришни уз зиммасига олди ва шу тарика давлатга карашли бўлмаган хўжаликларга жуда катта мадад ва ёрдам кўрсатди.

Аграр ислоҳатларни амалга ошириш жараёнида иқтисодий муносабатларни ҳамда бошқаришни ташқил этиш тизимида узгаришлар қилиниши зарурлиги кўриниб қолди. Аграр соҳада бошқарув [тузилмаларини қайта ташқил этиш жараёнида бирламчи қишлоқ бугинининг қандай бўлиши кераклиги аниқ бўлиб қолди. Фермер хўжаликларини бирлаштирадиган ва уларга хизмат қиладиган, йул- йурик кўрсатадиган ва моддий техникавий таъминот, техник агрокимё хизмати кўрсатиш масалаларида ёрдам берадиган кооперативлар тузилди.

Фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарилишни ташқил этишнинг асоси сифатида фаолият кўрсатиши лозим. Уларнинг самарали ишлаши учун эса кенг томир ёйган, яхши хизмат кўрсатувчи инфратузилма -агрофирмалар, машина - трактор парклари, таъмирлаш устахоналари, гайёрлов пунктлари, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи кичик юрхоналар ваҳ у кабилар мавжуд бўлиши кераклиги энг муҳим қоида бўлди.

Ишлаб чиқариш тамойиллари ва ёндашувларга асосланиб, биринчи босқичда давлат хўжаликларини жамоа, кооператив, ҳиссадорлик хўжаликларига ва ҳар хил хусусий қишлоқ хўжалик корхоналарига айлантириш жараёнлари амалга оширилди.

Натижада қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг таркиби мулкчилик шакллари буйича тубдан узгарди. Ҳозирги вақтда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши бутун ҳажмининг 97 фоизи хусусий сектор хизматига тўғри келади. Республикада иқтисодий ислоҳатларни амалга оширишнинг дастлабки босқичда кулга киритилган энг муҳим натижа шахсий томорқаларни кенгайтириш, Янги суғориладиган ерларни шахсий хўжаликлар ва бог, дала, ховли участкаларига ажратиб бериш йули билан аҳолини амалда ер билан таъминлашдан иборат бўлди.

Одамларга ер берилиши ислоҳ қилишнинг дастлабки энг қийин йилларида зарур, ниҳоятда кескин муаммоларни ҳал қилишда жуда муҳим рол уйнади. Дехқон фермер хўжаликларни мустаҳкамлаш борасида туб чора-тадбирлар кўриш ҳисобига:

Биринчидан меҳнатга яроқли аҳолининг иш билан банд бўлмаган ортикча қисмини, асосан қишлоқда яшаётган Хотин-қизлар ва ёшларни ижтимоий фойдали меҳнатга жалб қилишга, шу тарика ишсизликнинг кучайиб бориш хавфини барҳам топшпришга эришилди.

Иккинчидан, аҳолининг реал даромадларини оширишга, шунингдек шартномалар асосида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш билан иугулланиб келганларга меҳнат дафтарчалари

бериш ҳамда уларга қариганда нафақа олиш ҳуқуқини бериш билан кўпгина қишлоқ аҳолисининг ижтимоий қафолатларини мустаҳкамлашга эришилди.

Учинчдан, аҳолини ҳаётий муҳим озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашдаги кескинликка барҳам беришга мувофиқ бўлинди. Ер участкалари олган оилалар картошка, сабзавот, мева, чорвачилик маҳсулотларига бўлган уз эҳтиёжларини қондирибгина қолмай, балки уларни шаҳарлардаги деҳқон бозорларида сотишни анча кўпайтириб, озиқ-овқат муаммосини ҳал қилишга анча улуш қушди.

Туртинчдан, яқка тартибда уй-жой кўрилиши қуламини анча кенгайтиришга муваффақ бўлинди, бу ҳол аҳолини уй-жой билан таъминлаш, Республикамиз аҳолисини коммунал - маиший ва уй-жой шароитларини яхшилаш борасидаги анчагина муаммоларни ҳал қилишга ёрдам берди.

Бешинчдан, фақат ижтимоий низоларнинг сабаби ва манбаъларини бартараф этиш ҳисобигагина эмас, балки кишиларнинг шахсий томорка ерларини ва бог, дала, ховли ерларини ободонлаштиришда фаол қатнашиш, узи ва оиласининг манфаатларини қўллаб қўйиш меҳнат билан шугулланиш натижасида уларнинг турмуш даражаси яхшиланмоқда. Бу ҳам Республикамизда ижтимоий сиёсий вазиятнинг барқарорлиги таъминлашга сезиларли ҳисса бўлиб қушилди. Одамларга ер берилиши муҳим аҳамият касб этмоқда. Ер олган одам даромад ола бошлайди, узини манна шу ернинг ер эгаси деб эркин ва мустақил ҳис қилмоқда.

Иқтисодий ўзгаришлар амалга оширилган йилларда аҳолининг фойдаланиш учун қушимча суратда 550 минг гектар суғориладиган ер ажратилди. Бу қарорлар қабул қилингунча аҳоли эга бўлган ер майдонидан анча кўп. Шахсий томорка учун берилган ернинг умумий ер майдони деярли 700 минг гектарга етди. Ҳозирги вақтда 9 миллиондан ортиқ одам ана шу ер хоисилдан фойдаланмоқда. Томорка ерларининг ҳажми 0,35 гектаргача бўлиб, бу ер ресурслари чекланган бир шароитда жуда ката бойликдир. Шахсий хонадонларда жами қорамолларнинг 70 фоизи, қўй эчкиларнинг ярми боқилмоқда. Кейинги йилларда қишлоқ хўжалигининг умумий ишлаб чиқариш ҳажмида улуши ортди. Уларда сутчилик, гушт, картошка, сабзавот ва мевалар асосий ўрин эгаллайди.

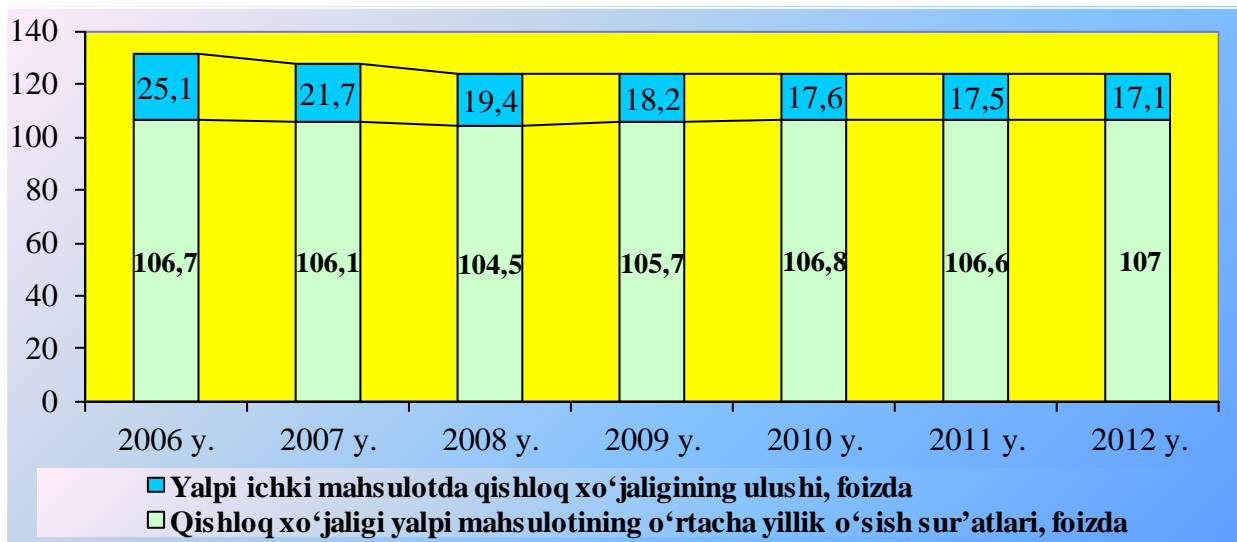
Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишга қаратилган чора-тадбирлар тизимида қишлоқ хўжалигида биринчи босқичда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни гашқил этишнинг Янги шакллари ривожлантиришга ката эътибор берилди.

Бунда ер чинакам эгасига тегиши керак деган қоидага амал қилинди. Қишлоқ хўжалигида деҳқон ва фермер хўжалиқларини ривожлантиришни рағбатлантириш учун ҳам ҳуқуқий ҳам ташқил шарт - шароитлар яратилди. Фермерларга ажратилган ерларни мерос қилиб қолдириш шarti билан узоқ муддатга ижарага олиш ҳуқуқи мустаҳкамлаб қўйилди. Республика бюджетидан фермерларни қўллаб қўватлаш учун маблағлар ажратилди.

Мустақиллик йилларида муҳтарам Президентимизнинг ташаббуси ва бевосита раҳномолигида қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш бўйича жуда катта ишлар амалга оширилди. Ишлаб чиқаришга фан-техника ютуқларини, янги техника ва илғор технологияларни жорий этиш ишлари йилдан-йилга жадаллашиб бормоқда. Чекланган ер ва сув ресурсларидан, капиталдан ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги юксалмоқда.

Республикамиз аграр тармоғида амалга оширилаётган туб иқтисодий ислохотлар ва таркибий ўзгаришлар натижасида қишлоқ хўжалигининг асосий иқтисодий кўрсаткичлари барқарор ўсиб бормоқда.

3.1.1-расм. Республикада қишлоқ хўжалиги ривожланишининг асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари, (фоизда).

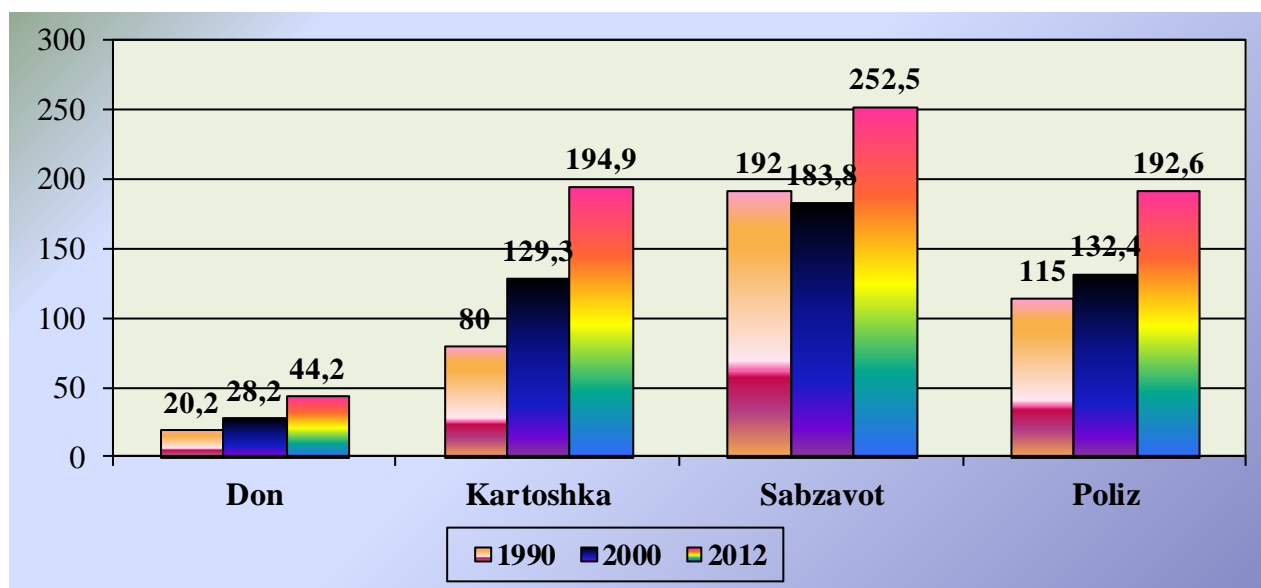

Ўтган 2005-2011 йиллар давомида қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг ўртача йиллик барқарор ўсиш суръатлари динамикаси таъминланди. Хусусан, бу кўрсаткич 2005 йилда 105,4 фоизни ташкил этган бўлса, 2011 йилда 106,6 фоизга тенг бўлди. Мамлакат ялпи ички маҳсулотида қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти салмоғининг 2005 йилдаги 26,3 фоиздан 2011 йилда 17,1 фоизга пасайиши ижобий ҳолдир. Бу аввало мамлакатимиз иқтисодиётида индустриал саноат тармоқлари ва хизматларнинг жадал ривожланиб бораётгани билан изоҳланади.

Юртимиз озиқ-овқат хавфсизлигининг асосий таянчи бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга катта эътибор қаратилмоқда. Хусусан, экин майдонлари таркибини оптималлаштириш, ишлаб чиқаришга янги ва илғор технологияларни жорий этиш, экин навлари ва чорва моллари зотини, уруғчилик-селекция ишларини тубдан яхшилаш борасида кенг қамровли, шу билан бирга, пухта ўйланган ишлар амалга оширилди.

Бунинг самараси ўлароқ, 1990-2011 йилларда дон етиштириш 3,7 баробарга яқин, картошка 5 баробар, сабзавот 2,2 баробардан ортиқ, мева 2,6 баробар, узум 1,3 баробардан зиёд, гўшт (тирик вазнда) 1,9 баробарга, сут 2 баробардан ва тухум 2,4 баробардан кўпроқ ошганлиги фикримизнинг далилидир.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмининг ошиши фақат экин майдонларини кенгайтириш эвазига эмас, балки асосан интенсив ривожланиш, яъни экинлар ҳосилдорлиги ва чорва моллари маҳсулдорлигини ошириш ҳисобидан таъминланмоқда.

3.1.2-расм. Ўзбекистонда асосий турдаги қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигининг ўзгариш динамикаси, центнер ҳисобида.

Расмдан кўришиб турибдики, ўтган 20 йилдан ортиқроқ давр мобайнида асосий турдаги экинларнинг ҳосилдорлиги муттасил ўсиб бориш суръатига эга бўлган. Хусусан, 2010 йилда 1990 йилга нисбатан пахта ҳосилдорлиги гектарига 22,6 центнердан 25,6 центнерга ёки 113,3 фоизга, донли экинлар ҳосилдорлиги 20,2 центнердан 44,2 центнерга ёки 218,8 фоизга, картошка ҳосилдорлиги 80 центнердан 194,9 центнерга ёки 243,6 фоизга, сабзавот ҳосилдорлиги 192,0 центнердан 252,5 центнерга ёки 131,5 фоиз га ва полиз ҳосилдорлиги 115 центнердан 192,6 центнерга ёки 167,5 фоизга ошган.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг маълумотларига қараганда, 1990 йилда республикада аҳоли истеъмоли учун зарур бўлган ғалланинг 82 фоизи, гўшт маҳсулотларининг 50 фоизи, сут ва сут маҳсулотларининг 60 фоизга яқини, картошканинг 50 фоизи, шакар ва қуруқ сутнинг барчаси четдан келтирилган бўлса, ҳозирда мамлакатимизда озиқ-овқат масулотлари етиштиришнинг барқарорлиги ҳисобидан аҳолининг асосий истеъмол маҳсулотларига бўлган эҳтиёжи деярли юз фоиз ўз ишлаб чиқаришимиз ҳисобидан таъминланмоқда. Жумладан, агар 1991 йилда аҳоли жон бошига нисбатан 24,0 кг мева, 24,0 кг узум, 138,6 кг сабзавот, 15,1 кг картошка ва 39,0 кг полиз маҳсулотлари етиштирилган бўлса, 2011 йилга келиб аҳоли жон бошига 60,1 кг мева (250,4 фоиз), 35,1 кг узум (146,2 фоиз), 225 кг сабзавот (162,3 фоиз), 60,5 кг картошка (400,6 фоиз) ва 42,0 кг полиз маҳсулотлари (107,6 фоиз) етиштирилди.

3.1.1-жадвал

Ўзбекистонда аҳоли жон бошига асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш динамикаси, кг

Маҳсулотлар тури	1991 йил	2011 йил	2011 йил 1991 йилга нисбатан, фоиз да
Мева	24,0	60,1	250,4
Узум	24,0	35,1	146,2
Сабзавот	138,6	225,0	162,3
Картошка	15,1	60,5	400,6
Полиз	39,0	42,0	107,6

Манба: Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги

Мустақиллик йилларида аграр соҳада босқичма-босқич олиб борилган изчил ислоҳотлар туфайли республикамызда асосий турдаги озик-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш миқдори барқарор ўсиб борди. Жумладан, 2011 йилда 1991 йилга нисбатан аҳоли жон бошига гўшт маҳсулотлари истеъмол қилиш 31 кг.дан 38 килограмм ёки 122,6 фоизга, сўт маҳсулотлари 183 килограммдан 239 килограммга ёки 130,3 фоизга, тухум 97 донадан 138 донага ёки 142,3 фоизга ошган.

Аграр соҳада амалга оширилаётган мулкый-таркибий ислоҳотларда биринчи навбатда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, турли мулк шакллариغا, энг аввало хусусий мулкчиликка асосланган хўжалик юритиш шаклларини жорий этишга муҳим эътибор қаратилди. Иқтисодий ислоҳотларнинг дастлабки босқичлариданоқ зарар кўриб ишлаётган ширкат хўжаликларини босқичма-босқич тугатиб, фермер хўжаликларига айлантириш борасида йирик таркибий ислоҳотлар амалга оширилди. Бу ислоҳотлар натижасида 1999-2007 йилларда жами 2102 та истикболсиз ширкат хўжалиги босқичма-босқич тугатилиб, уларнинг негизида 158738 та фермер хўжалиги ташқил этилган эди.

Пухта ўйланган дастур асосида 2008-2010 йиллар давомида ўтказилган мақбуллаштириш жараёни натижаларига кўра фермер хўжаликларининг ер майдонлари ҳажми мақбуллаштирилди.

Бу жараёнда фермер хўжаликларининг иқтисодий самарадорлигини ўстиришга имкон яратувчи куйидаги омиллар эътиборга олинди:

- фермер хўжаликлари ихтиёрида бўлган ер майдонларидан яхлит контурларда, ягона тартибда мақсадли ва самарали фойдаланишни таъминлаш;
- фермер хўжаликларининг қайси соҳага ихтисослашгани ва мамлакатимизнинг турли ҳудудларидаги аҳоли зичлигини эътиборга олиш;
- сув ва бошқа моддий ресурсларни тежайдиган янги агротехнологияларни қўллашга қулай шароит яратиш;
- йириклаштирилган фермер хўжаликларининг комплекс механизациялашув борасидаги молиявий имкониятларини кенгайтириш;
- зарар билан ишлаётган ва ўзини оқламаётган кичик фермер хўжаликларининг фаолиятига барҳам бериш.

Амалга оширилган мақбуллаштириш жараёни натижасида, 2011 йил якунига кўра, республикамыздаги фермер хўжаликларининг сони 215 776 тадан 66134 тага ёки 69,4 фоизга камайтирилди, бунда бир фермер хўжалигига тўғри келадиган ўртача ер майдони ҳажмини 27,4 гектардан 80,1 гектаргача кўпайтиришга эришилди. Ўртача бир фермер хўжалигига тўғри келадиган ер майдонини тармоқлар бўйича олиб қарайдиган бўлсак, бу кўрсаткич пахтачилик ва ғаллачиликда 106,3 гектарга, сабзавотчилик ва полизчиликда 23,5 гектарга, боғдорчилик ва узумчиликда 13,1 гектарга, чорвачиликда 205 гектарга тенг бўлмоқда.

3.2. Қишлоқ хўжалигида тадбиркорликни ривожлантиришда ислоҳотларнинг устувор йўналишлари

Тадбиркорлик фаолиятининг қишлоқ хўжалик соҳаларидаги шакли агробизнес кўринишида намоён бўлади. Агробизнес тушунчасига қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ бўлган фаолият билан шуғулланувчи бизнес турлари ҳам киритилади. Бу қишлоқ хўжалигига техникавий, таъмирлаш хизмат кўрсатиш, унинг маҳсулотларини қайта ишлаш ва истеъмолчиларга етказиб бериш билан боғлиқ бўлган тадбиркорлик фаолиятидир. Қисқача қилиб айтганда, агробизнес агросаноат интеграцияси натижасида вужудга келган [агросаноат мажмуасининг барча бўғинларни қамраб олади.

Агробизнес фаолиятининг мақсади истеъмол бозорини етарли миқдорда сифатли қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, саноатни эса ҳам ашё билан узлуксиз таъминлаш орқали фойда кўришдан иборат.

Агробизнеснинг асосий шакли ва бирламчи бўғини **фермер ва деҳқон хўжаликларидир**. Чунки улар бевосита қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини шлаб чиқаради. Бу хўжаликлар ўз ерида ёки ижарага олинган ерда иш юритиб, унда мулк эгаси ва ишлаб чиқарувчи фермернинг ўзи ва

оила аъзолари ҳисобланиб, айрим ҳолларда ёлланма меҳнатдан фойдаланиш ҳам кин. Фермер хўжалигининг афзаллиги шундан иборатки, ундан мулк ва меҳнат бевосита қўшилади, бу эса юқори самарани таъминлайди. Фермер ""аликлари мустақил тузилма бўлиш сабабли ўз фаолиятини бозор нъюнктурасига тез мослаштира олади. Унда иқтисодий манфаат ва пировард натижа учун масъулият битта фаолиятнинг икки томонини ташқил қилади. уларнинг ҳаммаси фермер хўжалигининг яшовчанлигини таъминлайди.

Республикада ислохотларни амалга оширишнинг дастлабки боскичларидаёқ, Президентимиз Ислон Каримов фермер хўжаликлари, кишлок хўжалик ишлаб чиқаришини ташқил этишнинг асоси сифатида фаолият кўрсатиши лозимлигини таъкидлаб ўтган эди. Шу сабабли республикада кишлок хўжалигини фермерлаштириш аграр ислохотларнинг таркибий қисми ҳисобланади. Республикада бу жараён зарар кўриб ишлаш натижасида оғир аҳволга тушиб қолган давлат хўжаликларининг таркиби фермер хўжаликларидан иборат ширкатлар уюшмасига айлантириш, мавжуд давлат ва жамоа хўжаликлари таркибида улар ресурслари ҳисобидан фермер хўжаликлари уюштириш ҳамда деҳқоннинг ўз мол-мулки негизидан бундай хўжаликларни деҳқон хўжалиги ташқил қилиш йўли билан боради. Фермер хўжалигининг барча ташқилий шакллариининг умумий томони шундаки, улар ижарага олинган давлат ерида фаолият кўрсатади. Фермер ва деҳқон хўжаликларини ташқил қилиш, ривожлантириш ва улар фаолиятини тартибга солиш Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги, «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги, «Кишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида»ги қонунларга ҳамда кишлок хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга қаратилган бошқа ҳуқуқий битимларга ва ҳукумат қарорларига асосланади.

Бу қонуний ҳужжатларда фермерларга ажратилган ерларни мерос қилиб қолдириш шарти билан узоқ муддатли ижарага олиш ҳуқуқи мустаҳкамлаб қўйилди. Шу билан, бирга бу хўжалик учун ерларнинг унумдорлигини сақлаш ва оширишда давлат томонидан кафолатлар яратиш йўли билан уларни ҳимоялаш тизими вужудга келтирилди. Шундай қилиб фермер хўжаликларини ривожлантиришни рағбатлантириш учун ҳам ҳуқуқий, ҳам ташқилий шарт-шароитлар яратилди.

Бугунги кунда фермер хўжаликлари мамлакатда озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш, кишлок аҳолисини қўшимча даромад билан таъминлаш, қўшимча иш ўринларини яратиш каби муҳим ижтимоий-иқтисодий вазифаларни бажарар экан, уларнинг ривожланиши учун мавжуд ташқилий, ҳуқуқий шароитларини янада яхшилаш, давлат томонидан ҳар томонлама қўллаб-қувватлашни кучайтириш муҳим аҳамият касб этади.

Таъкидлаш жоизки, мустақиллик йилларида фермер хўжаликлари фаолиятини янада ривожлантириш учун зарурий шарт-шароитлар яратиш мақсадида бир қатор тадбирлар амалга оширилди. Фермер хўжаликлари фаолиятини тартибга солувчи махсус қонун ва қонуности меъёрий ҳужжатларнинг қабул қилинганлиги, фермер хўжаликларига юридик шахс сифатида фаолият юритиш учун имкониятлар берилганлиги, фермер хўжалиги ишчиларнинг иш вақти меҳнат стажига қўшилиши ана шулар жумласидандир. Амалга оширилган тадбирлар натижасида фермер хўжаликларнинг ер майдонлари мақбуллаштирилмоқда, фермер хўжаликларида ишлаб чиқарилаётган кишлок хўжалиги маҳсулотлари ҳажми муттасил равишда ошиб бормоқда. Шу билан биргаликда фермер хўжаликларининг янада самарали фаолият юритиши, кўпроқ даромад келтириши учун яна бир қатор ташқилий тадбирларни амалга ошириш, мавжуд ҳуқуқий асосларни такомиллаштириш зарур бўлади.

Фермер хўжаликларини ривожлантириш ва инқирозга қарши чора-тадбирларни белгилаб олиш учун, аввало жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг муҳим жиҳатлари, келиб чиқиш сабаблари ҳамда хусусиятларини бир оз таҳлил қилиб олиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ўзбекистон шароитида ҳукуматимиз томонидан олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар нафақат кишлок хўжалигини, балки барча иқтисодий тармоқларни жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан энг кам зарар билан чиқиш ва иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолишга қаратилган.

Қишлоқ хўжалиги Ўзбекистон иқтисодиётининг муҳим соҳаларидан бири ҳисобланади. Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми жиҳатидан республикада салмоқли ўринга эга бўлган хўжалик юритиш шаклларида бири, албатта, фермер хўжаликларидир. Уларни барқарор ривожлантиришдан асосий мақсад иқтисодиётда бўлиши мумкин бўлган ҳар қандай тебранишлар ва кескинлашувдан ҳоли бир шаклда иқтисодий ва ижтимоий ўсишини таъминлашдир.

Фермер хўжаликларининг барқарор ривожланишига жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози қандай таъсир кўрсатади? Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози банк муассасаларидан то ишлаб чиқариш соҳаларига борган бир занжир бобида барча тармоқларни ўз таъсири доирасига олади ва олиб бормоқда. Шу боисдан, инқироз фермер хўжаликларини тўғридан-тўғри ёки билвосита ўз таъсири доирасига олиши мумкин, аммо инқироз бошқа тармоқларга таъсир этиши билан фермер хўжаликлари ҳам билвосита унинг таъсир доирасига киради.

Бунда банк муассасалари фермер хўжаликларини кредит билан таъминлаш уларга иқтисодий молиявий ёрдам беришни ташкил этишлари ва суғурта ташкилотлари фермер хўжаликларини иқтисодий танглик ва қурғоқчилик ҳолатларига қарши ҳимояловчи ташкилот бўлиб иқтисодий хавфларни суғурталаш ишларини кучайтиришлари айтиш мумкин бўлади.

Қишлоқ хўжалигининг барча тармоқларида жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг таъсири ва салбий оқибатларини олдини олиш йўллари белгилаб олиш фермер хўжаликларида ҳам ўзига хос ёндашувга асосланиши лозим. Фермер хўжаликларни барқарор ривожлантиришга республикада ҳукумати томонидан алоҳида эътибор бериб келинди ва бир қатор муҳим қарор ва фармонлар қабул қилиниб, ҳаётга татбиқ этилди. Уларни самарали фаолият юритишлари учун зарур ҳуқуқий ва меъёрий асослар тўлиғича яратилди, десак муболаға бўлмайди. Лекин шунга қарамай фермер хўжаликлари фаолиятида юзага келган бир қатор муаммоларни аниқлаб олиш ва жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозига қарши дастурлар ишлаб чиқишда ушбу муаммоларни келтириб чиқарган сабабларни ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ бўлади, деб ҳисоблаймиз. Жумладан, ушбу муаммолар қуйидагилардан иборат:

1. Бугунги кунга келиб мамлакатда ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг қарийб 35,0 фоизини, чорвачилик маҳсулотларининг 3,7 фоизини етказиб берадиган, қишлоқ аҳолисини кўшимча даромад ва иш ўринлари билан таъминлаётган фермер хўжаликлар фаолиятини мувофиқлаштириш масаласи етарлича ҳал этилмаган. Уларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, зарур моддий техника ресурслари билан доимий равишда таъминлаш керак. Фермер хўжаликларида чорва озқаси ва бошқа зарурий ресурсларни етказиб бериш муаммосини ва бошқа масалаларни ҳал этувчи мувофиқлаштирувчи тузилма ташкил этиш зарур бўлади.

2. Фермер хўжаликларни барқарор ривожлантиришга таъсир қилувчи айрим ташкилий масалаларни ўзаро кооперация асосида иш юритиш орқали ҳал қилиш мумкин. Бунда фермер хўжаликларни турли хил кооперативларга бирлашиши ихтиёрийлик асосида хўжалик аъзолари кооперативга бирлашишнинг афзалликларини онгли равишда ҳис қилган ҳолда амалга оширилиши лозим. Чунки ҳар қандай хўжаликни мажбурий равишда маайян бирлашса, уюшма ёки кооперативларга бирлаштириш ҳеч қандай самара бермаслигини амалиёт тажрибалари кўрсатмоқда. Кооперативлар асосан кўп йўналишли ёки ихтисослашган ҳолда ташкил қилиниши мумкин.

3. Фермер хўжаликларида маҳсулот етиштириш, даромад олиш даражаси республика минтақалари, шунингдек алоҳида вилоятларнинг ичида ҳам бир-биридан фарқ қилади. Бунга, биринчидан тупроқ иқлим шароитларнинг турличалиги сабаб бўлса, иккинчи асосий сабаб фермер хўжалиги эгаларининг мавжуд имкониятдан фойдаланиб кўпроқ даромад олишга бўлган интилишнинг йўқлиғидир.

Маълумки, фермер хўжаликлари фаолиятини янада ривожлантириш қишлоқ аҳолиси даромади ва турмуш даражасини оширишда муҳим ўрин тутаяди. Мамлакатимиз Президентининг 2009 йилни “Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили” деб эълон қилиниши бежиз эмас эди. Ушбу йўналишда 2009 йил 26 январдаги “Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили” давлат дастури тўғрисида” ги Президент фармони қабул қилиниб, унда қишлоқ жойларда яшаётган

аҳолининг турмуш даражасини шаҳар билан тенглаштириш, қишлоқнинг республикамиз иқтисодидеги ўрни ва салоҳиятини ошириш, қишлоқни ривожлантириш бўйича стратегик меъёрий ва ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида қишлоқда фермер хўжалиklarини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш орқали республикамиз аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш ҳамда аҳолини бандлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар мажмуи ва устувор вазифалар белгилаб берилган.

Ушбу фармон билан фермер хўжалиklar фаолиятини янада ривожлантиришга тегишли бўлган қуйидаги тадбирлар белгилаб берилган. Жумладан:

- чорвачиликни ривожлантириш;
 - ҳар бир минтақада мамлакатда ишлаб чиқарилган юқори технологияга асосланган мева-сабзавот, чорвачилик маҳсулотларни қайта ишлаш корхоналарини ташкил этиш;
- мини технологиялар ярмаркасини ўтказиш ва бошқалар.

Маълумки, ҳозирги жаҳон инқирози оқибатларини бартараф этиш ва иқтисодийнинг реал сектори корхоналарининг молиявий барқарорлигини оширишнинг чора-тадбирларидан бири бу аҳолини, айниқса, қишлоқ ёшларининг бандлигини ошириш ва янги иш ўринларини ташкил этишга кўмаклашиш мақсадида хизмат кўрсатиш ва кичик бизнес соҳасини ривожлантириш муҳим омил ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида фермер хўжалиklarни барқарор ривожлантиришга тўсиқ бўлаётган муаммоларни ҳал қилишга тизимли тарзда ёндашиш, барча йўналишдаги тадбирларни ўзаро мутоносиб ҳолда олиб бориш, бу жараёнларни давлат томонидан ҳар томонлама қўллаб-қувватлашни йўлга қўйиш, яқин истиқболда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози оқибатида келиб чиқиши мумкин бўлган салбий оқибатларнинг олдини олиш, фермер хўжалиklари фаолияти самарадорлигини янада ошириш, қишлоқда қўшимча иш ўринларини ташкил қилиш ва пировард натижада қишлоқда ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма тизимини янада ривожлантиришга қишлоқ аҳолисининг ижтимоий-иқтисодий турмуш даражасини кўтариш мустаҳкам асос бўлади.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини янада тараққий эттиришда асосий эътибор аграр соҳада ислохотларни чуқурлаштириш, ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларида бозор тамойилларини тўла қарор топтириш асосида қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини кескин оширишга қаратилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган аграр тармокни ривожлантиришнинг истиқболли дастури қуйидаги энг муҳим йўналишларни ўз ичига олади:

1. Аграр соҳада иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, мулкӣ муносабатлар ва хўжалик юритиш шаклларини такомиллаштириш борасида барча субъектлар ўртасидаги ўзаро иқтисодий муносабатларни бозор тамойиллари асосида амалга ошириш, шартномавий мажбуриятларнинг бажарилишида томонлар масъулиятини ошириш.

2. Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш механизмининг такомиллаштириш ва самарали фойдаланишни рағбатлантириш йўналиши бўйича тупроқ унумдорлигини яхшилаш ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида барча ҳудудларда қишлоқ хўжалиги ерлари унумдорлигини ошириш, унумдорлиги паст ер майдонлари салмоғини камайтириш.

3. Сув хўжалиги тизимини такомиллаштириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш мақсадида сув хўжалиги тизимида моддий ва маънавий эскирган ирригация-мелиорация тизимини янгилаш, унинг самарадорлигини ошириш, янги суғориш технологиялари ва сувдан фойдаланиш механизмларини жорий этиш, ер майдонлари мелиоратив ҳолатини яхшилаш, дренаж тармоқларини қуриш ва таъмирлаш тадбирларини амалга ошириш.

4. Қишлоқ хўжалиги экинлари навларини вилоятлар ва туманларнинг табиий-иқлим шароитларини ҳисобга олган ҳолда жойлаштириш, маҳсулотлар сифати ва экинлар ҳосилдорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратиш.

Қишлоқ хўжалиги экинларининг юқори ҳосилли, тезпишар, касаллик ва зараркунандаларга чидамли, янги ва истикболли, маҳсулот сифати бозор талабларига жавоб берадиган навларни жойлаштириш.

5. Чорвачилик тармоғини комплекс ривожлантириш, асосан чорва молларининг наслини яхшилаш ҳисобидан унинг маҳсулдорлигини ошириш. Бунинг учун:

- ❖ чорвачилик тармоғининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш;
- ❖ наслчиликни тубдан яхшилаш;
- ❖ тармоқда сервис, жумладан, зооветеринария хизматлари кўрсатиш сифати ва ассортиментини ошириш;
- ❖ паррандачилик, балиқчилик, асаларичилик ва пиллачилик соҳаларини ривожлантириш;
- ❖ чорва молларида учрайдиган юқумли касалликларга қарши кураш тизимини янада такомиллаштириш;
- ❖ озуқа экинларини жойлаштиришнинг мақбўл даражасига эришиш, бунда лалми ерлардан чорва озуқаси етиштириш учун фойдаланишни кенгайтириш.

6. Ўрмон хўжалигини комплекс ривожлантириш борасида табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва атроф муҳит муҳофазаси нуқтаи назаридан:

- ❖ қўриқланадиган ҳудудлар давлат кадастрини жорий этиш;
- ❖ ўрмон хўжалигида мевали, манзарали дарахт кўчатларини етиштиришни янада ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш;
- ❖ ҳудудларнинг экологик ҳолати географик-ахборот тизимини ишлаб чиқиш.

7. Қишлоқ хўжалиги хомашёсини қайта ишлаш тармоғини ривожлантириш, аграр соҳанинг экспорт салоҳиятини ошириш.

Қишлоқ хўжалиги, хусусан, чорва ва мева-сабзавот маҳсулотларини сақлаш ва қайта ишлашга ихтисослашган кичик хусусий корхоналарни замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозлаш, хомашёни қайта ишлаш қувватларини ишга тушириш, мавжуд корхоналарни модернизация қилиш, ҳўл мева-сабзавот ва тайёр маҳсулот экспорт қиладиган субъектлар учун имтиёзлар тизимини ишлаб чиқиш.

8. Қишлоқ жойларда сервис хизматлари кўрсатиш тизимини такомиллаштириш, аграр тармоқда сервис хизматлари кўрсатиш соҳасини ривожлантириш, бозорга тез мослашувчи субъектлар фаолиятини қўллаб-қувватлаш.

9. Қишлоқ хўжалигида молия-кредит, солиқ ва суғурта тизимини такомиллаштириш:

- ❖ давлат эҳтиёжлари учун пахта хомашёси ва ғалла етиштиришни асосан имтиёзли кредитлаш орқали молиялаштириб бориш тизимини такомиллаштириш;
- ❖ пахта ва ғалладан бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчиларни кредитлаш механизмни такомиллаштириш;
- ❖ қишлоқ хўжалиги учун техника, эҳтиёт қисмлар, насли чорва моллари, уруғлик ва кўчатлар, замонавий технология ва ускуналар, дори-дармон, кимёвий препаратлар импорт қилишда солиқ ва божхона имтиёзлари тизимини янада кенгайтириш;
- ❖ қишлоқ жойларга кичик саноатни жалб қилишда солиқ имтиёзлари ва молиявий қўллаб-қувватлаш тадбирларини амалга ошириш;
- ❖ маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни иқтисодий қўллаб-қувватлаш мақсадида протекционизм сиёсатини доимий равишда амалга ошириш;
- ❖ унумдорлиги паст бўлган, шунингдек, насослар билан суғориладиган майдонларда давлат эҳтиёжлари учун пахта ва ғалла етиштирувчи фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмни такомиллаштириб бориш.

10. Агротехника фанини ривожлантириш ва илм-фан ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш. Бу соҳада:

- ❖ атроф-муҳитга экологик зарар келтирмайдиган техника ва технология ҳамда хомашё ресурсларини қайта ишлашда янги услублар ишлаб чиқиш ва мавжудларини такомиллаштириш;
- ❖ пахтачилик ва бошқа қишлоқ хўжалиги экинларининг истикболли навлари бирламчи уруғчилигини ташқил қилиш тизимини такомиллаштириш;

❖ қишлоқ хўжалигининг амалий муаммоларини ҳал этишда инновацион лойиҳалардан кенг фойдаланиш ва бунда инновацион лойиҳаларни молиялаштиришнинг банк орқали кредитлаш тизимини жорий этиш;

❖ қишлоқ хўжалигида ген муҳандислиги борасида тўпланган жаҳон тажрибасидан кенг фойдаланган ҳолда миллий тизимни яратиш;

❖ экологик тоза қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари яратиш устида кенг камровли ишлар олиб бориш;

❖ хориждан келтирилган насли уруғлар асосида юқори маҳсулдор маҳаллий чорва моллари, парранда ва пилла қурти зотларини яратиш.

11. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ва аҳоли даромадларини ошириш.

Хулоса ва таклифлар

Аграр соҳада амалга оширилаётган мулкӣ-таркибий ислоҳотларда биринчи навбатда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, турли мулк шакллариға, энг аввало хусусий мулкчиликка асосланган хўжалик юритиш шаклларини жорий этишға муҳим эътибор қаратилди. Иқтисодий ислоҳотларнинг дастлабки босқичлариданоқ зарар кўриб ишлаётган ширкат хўжаликларини босқичма-босқич тугатиб, фермер хўжаликларига айлантириш борасида йирик таркибий ислоҳотлар амалга оширилди. Бу ислоҳотлар натижасида 1999-2007 йилларда жами 2102 та истикболсиз ширкат хўжалиги босқичма-босқич тугатилиб, уларнинг негизида 158738 та фермер хўжалиги ташкил этилган эди.

Пухта ўйланган дастур асосида 2008-2010 йиллар давомида ўтказилган мақбуллаштириш жараёни натижаларига кўра фермер хўжаликларининг ер майдонлари ҳажми мақбуллаштирилди.

Бу жараёнда фермер хўжаликларининг иқтисодий самарадорлигини ўстиришға имкон яратувчи қуйидаги омиллар эътиборға олинди:

- фермер хўжаликлари ихтиёрида бўлган ер майдонларидан яхлит контурларда, ягона тартибда мақсадли ва самарали фойдаланишни таъминлаш;

- фермер хўжаликларининг қайси соҳага ихтисослашгани ва мамлакатимизнинг турли худудларидаги аҳоли зичлигини эътиборга олиш;

- сув ва бошқа моддий ресурсларни тежайдиган янги агротехнологияларни қўллашга қулай шароит яратиш;

- йириклаштирилган фермер хўжаликларининг комплекс механизациялашув борасидаги молиявий имкониятларини кенгайтириш;

- зарар билан ишлаётган ва ўзини оқламаётган кичик фермер хўжаликларининг фаолиятига барҳам бериш.

Республикамызда қишлоқ хўжалиги корхоналарининг самарали фаолият юритиши ва ривожланиб бориши кўп жиҳатдан улар учун яратилган шарт-шароитларга боғлиқдир. Бу борада айниқса қулай молия-кредит ва солиқ механизмларини шакллантириш муҳим ўрин тутди. Ислохотлар давомида фермер хўжаликларини молия-кредит ва солиқ механизмлари орқали қўллаб-қувватлашнинг самарали тизимига асос солинди:

- давлат эҳтиёжи учун харид қилинадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи фермер хўжаликлари учун имтиёзли кредитлаш тизими йўлга қўйилди;

- фермер хўжаликлари учун ерларнинг унумдорлигига боғлиқ бўлган ягона ер солиғи тўлаш бўйича имтиёзлар жорий этилди;

- фермерларга техника воситаларини имтиёзли шартлар бўйича лизинг асосида етказиб бериш тартиби жорий этилди;

- фермер хўжаликлари учун имтиёзли кредитлаш тизими яратилди;

- балл бонитети паст бўлган ерларда пахта ва ғалла етиштирадиган фермер хўжаликларининг зарарини қоплаш мақсадида уларга молиявий ёрдам бериш тизими жорий этилди;

- ирригация ва мелиорация тизимини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш амалиётга татбиқ қилинади.

Тижорат банклари ва бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кредит сиёсатида деҳқон (юримдик шахс мақомидаги) ва фермер хўжаликлари учун бир қатор имтиёзлар белгиланган бўлиб, уларни қуйидагиларда кўриш мумкин:

- тижорат банкларининг имтиёзли кредит бериш махсус жамғармаси маблағлари ҳисобидан берилган кредитлардан фойдалангани учун имтиёзли фоиз ставкаси миқдори Ўзбекистон Республикаси Марказий банки қайта молиялаш ставкасининг 50 фоиздан ортиқ бўлмаган миқдорда белгиланади;

- “Микрокредитбанк”нинг маблағлари ҳисобидан бериладиган, энг кам иш ҳақининг 200 баробаригача бўлган бошланғич сармоя учун микрокредитлар йиллик 5 фоизли ставкада, бизнесни кенгайтириш ва айланма маблағларни тўлдириш учун энг кам иш ҳақининг 500 баробаригача микрокредитлар Марказий банк қайта молиялаш ставкасидан ортиқ бўлмаган миқдорда белгиланади;

- янги ташкил этилган, юримдик шахс мақомига эга бўлган деҳқон хўжаликларига энг кам иш ҳақининг 150 баробари, фермер хўжаликларига эса 300 баробари миқдорида бошланғич сармоя учун йиллик 5 фоизли имтиёзли кредитлар бериш йўлга қўйилди;

- давлат эҳтиёжи учун дон ва пахта етиштирувчи фермер хўжаликларига бериладиган аванс маблағларининг олдиндан 3 фоизли имтиёзли ставка билан кредит тарзида берилиши йўлга қўйилди.

Аграр ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва янги босқичга кўтариш масалалари шу куннинг долзарб вазифаларидан бирига айланмоқда. Шу муносабат билан чорвачилик, ғаллачилик, картошқачилик каби соҳаларда илғор мамлакатлар тажрибасини ўрганиш ва амалда қўллаш, бизнинг иқлим шароитимизда ғоят муҳим аҳамият касб этадиган замонавий суғориш тизимлари, энергияни тежайдиган замонавий технология ва агротехнологияларни ўрганиш, уруғчилик-селекция ишларини янада такомиллаштириш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг маҳсулдорлигини ошириш бўйича аниқ чора-тадбирлар комплексини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Виложимиз аграр тармоғини янада ривожлантириш ва ишлаб чиқаришни модернизация қилиш учун қуйидаги таклифларни берамиз:

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 1,3 марта ошириш, унинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидagi улушини 17,5 фоиздан 13,5 фоизга пасайтириш;
- қишлоқ хўжалигида илғор агротехнологиялар, ресурсларни тежайдиган усулларни жорий этиш, селекция ва уруғчилик тизимини ривожлантириш ҳисобидан экинлар ҳосилдорлигини оширишга эришилади. Бунда минерал ўғитлардан фойдаланиш самарадорлигини 15 фоизга ошириш, сув сарфини 12 фоизга камайтириш;
- мева-сабзавот тайёрлашни 1,5 баробари, картошка етиштиришни 1,4 баробар, полиз ва узумни 1,3 баробар кўпайтириш;
- наслчилик ишларини такомиллаштириш, озуқа базасини мустаҳкамлаш, замонавий технологиялар ва модернизация натижасида наслчилик хўжаликлари сонини 2,5 баробардан, озуқа экинлари майдонини 1,3 баробар ошириш;
- зооветеринария пунктларини замонавий жиҳозлаш, хизматлар сифатини ошириш ҳисобидан чорва моллари сонини 1,3 баробар, гўшт ва сут маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 1,3 марта ошириш;
- паррандачилик ва балиқчилик тармоқлари ривожига алоҳида аҳамият қаратиб, паррандалар сонини 1,8 марта ошириб, 670 та балиқчилик хўжалиги ташкил этиш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш қувватларини ва қайта ишлаш ҳажмини кенгайтириш тадбирлари доирасида қишлоқларда замонавий минитехнологиялар негизида қайта ишлаш корхоналарини ишга тушириш орқали мева-сабзавот консервалари ишлаб чиқаришни 1,7 баробар, гўшт консерваларини 2,2 баробар, колбаса маҳсулотларини 1,8 баробар, сут маҳсулотларини 1,9 баробар ошириш;
- суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси маблағлари ҳисобидан мелиоратив иншоотларни қуриш, реконструкция қилиш ва таъмирлаш, томчилатиб суғориш тизимини йўлга қўйиш ва мелиорация техникаларини харид қилиш бўйича қарийб 500 миллион долларга тенг бўлган лойиҳалар ҳисобидан 1,4 миллион гектар ер майдонининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш;
- қишлоқ хўжалиги техникаси паркларини кенгайтириш, уларни сифат жиҳатдан янгилаш, фермерларни унумли қишлоқ хўжалик техникалари билан таъминлаш, хизмат сифатини яхшилаш каби стратегик аҳамиятга эга бўлган муҳим прогноз вазифалари белгиланган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар

- 1.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т., «Ўзбекистон». 2008.– Б.40.
- 1.2. Ўзбекистон Республикасининг «Ер кодекси» // Солиқ тўловчи журнали. 1998. – № 7–8. – Б.12.
- 1.3. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалигилари тўғрисида»ги Қонуни (Янги таҳрирда) // «Халқ сўзи» газетаси. 2004. – 15 октябрь.
- 1.4. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги Қонуни // «Халқ сўзи» газетаси. 1998. – 6 июнь.
- 1.5. Ўзбекистон Республикасининг «Солиқ кодекси». 2007. – 25 декабрь. – Б. 263.
- 1.6. Ўзбекистон Республикасининг «Меҳнат кодекси». –Т., «Адолат», –1999.– Б.136 .
- 1.7. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. –Т., 2009.– № 52. – Б.17-54.

- 1.8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 24 мартдаги «Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида»ги Фармони //Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асослари. – Т., «Фан», 2003. – Б.7.
- 1.9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 октябрдаги «2004-2006 йилларда фермер хўжалигиларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги Фармони //Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асослари. – Т., «Фан». 2003. – Б.12.
- 1.10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 ноябрдаги «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида»ги ПФ-4053-сонли Фармони. 2008. – 28 ноябр.
- 1.11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 21 июлдаги «Сув хўжалигини бошқаришни ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида»ги №320-сонли Қарори. 2003. – 21 июль.
- 1.12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «2005-2007 йилларда фермер хўжалигиларини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 607-сонли Қарори. 2004. – 24 декабрь.
- 1.13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 30 октябрдаги «2004-2006 йилларда фермер хўжалигиларини ривожлантириш концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 476-сонли Қарори //Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асослари. – Т., «Фан». 2003. – Б.41.
- 1.14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 30 октябрдаги «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида шартномавий муносабатларни такомиллаштириш ва мажбуриятлар бажарилиши учун томонларнинг жавобгарлигини ошириш чора – тадбирлари тўғрисида»ги 383-сонли Қарори //Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асослари. – Т., «Фан». 2003. – Б.16.
- 1.15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2007 йилда қишлоқ хўжалиги корхоналарини фермер хўжалигиларга айлантириш чора – тадбирлари тўғрисида»ги Қарори. 2006. – 11 ноябрь.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти асари ва маърузалари

- 2.1. Каримов И.А. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т., «Ўзбекистон», 1995. – Б.273.
- 2.2. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Т., «Ўзбекистон»,1998.– Б.211.
- 2.3. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интиломда. – Т., «Ўзбекистон», 1999. – Б. 125.
- 2.4. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасида 2008 йилда мамлакатимизни ижтимоий–иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2009 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устивор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи. – 2009. 14 февраль.
- 2.5. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т., Ўзбекистон, 2009. – Б.56.
- 2.6. Каримов И.А. Асосий вазирамиз – ватанамиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т., Ўзбекистон, 2011. – Б.47.
- 2.7. Каримов И.А. 2012 йил Ватанамиз тараққиётини янги босқичларга кўтарадиган йил бўлди. – Т., Халқ сўзи, 2012.
- 2.8. Каримов А.И. Бош мақсадимиз-кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. // Халқ сўзи. – 2013. 19 январ

3. Монографиялар, китоблар, рисоалар ва илмий мақолалар

- 3.1. Абдукаримов Б.А. ва бошқалар. Корхона иқтисодиёти. Дарслик-Т.: Фан, 2005-288 бет.
- 3.2. Абдуғаниев А. “Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти” Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти Тошкент, 2004 й, 304 бет.
- 3.3. Айбенов Х., Рахмонов М., “Дехқон ва фермер хўжаликларини молиялаштириш” Т.: 57 бет. Ўзбекистон Иқтисодий Ахборотномаси -2004 йил 9-10 сони.
- 3.4. Айбенов Х. Мамадалиев А. Айбенова А. “Қишлоқ хўжалик иқтисодий ислохотлар талаб даражасида бўлиши” – Ўзбекистон Иқтисодий Ахборотномаси -2004 йил 4-5-6 сони 18-бет.
- 3.5. Абдуллаев Ё. Иброҳимов А., Рахимов М. Иқтисодий таҳлил. 100 савол ва жавоб-Т.: Мехнат, 2001-320 бет.
- 3.6. Абдуллаев Ё.А. Бозор иқтисодиёти асослари: 100 савол ва жавоб, Мехнат, 1997.
- 3.7. Баратов М. Мулк – моддий манба. // Иқтисод ва ҳисобот № 10, 35-бет.
- 3.8. “Бозор Ислохотларини чуқурлаштириш шароитида қишлоқ аҳолиси фаровонлигини оширишнинг стратегияси ва истиқболлари” мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани маърузалар тўплами, Қарши, 2009 йил, 263 бет.
- 3.9. Вахабов А., Иброҳимов А., Ҳакимов Б. Иқтисодий таҳлил назарияси. – Т.: ТМИ, 2003й, -176 бет.
- 3.10. Вахабов А.В ва бошқ. Хорижий инвестициялар. – Т.: Молия, 2010 й, 328 б.
- 3.11. Волкова Н.А. и др. Экономика сельского хозяйства и преработывающих предприятий, М.: “Колос”, 2005 г, 240 с.
- 3.12. Жўраев Ф. “Қишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш”, “Истиқлол”, Тошкент 2004 й. Дарслик, 504 б.
- 3.13. Ибрагимов Р. Худудий тадбиркорлик истиқболлари. // Иқтисод ва ҳисобот, № 3, 57 бет.
- 3.14. Ишмуҳаммедов А., Асқарова М. “Ўзбекистон Миллий Иқтисодиёти”, Ўқув қўлланма. Тошкент-2004 й, 154 б.
- 3.15. 3.18. Кудратов Ғ.Х. “Бозор иқтисодиёти шароитида Ўзбекистон ғаллачилигидаги иқтисодий муносабатлар”, Монография, Т.: “Иқтисод-молия”, 2006, 250 бет.
- 3.16. Кудратов Ғ.Х. “Ўзбекистонда ғаллачиликни ривожлантиришнинг иқтисодий асослари”, Т.: “Иқтисодиёт ва таълим”, 2008, №3, 105-108 бет.
- 3.17. Маҳмудов О. “Аҳоли фаровонлиги йўлида”. // Иқтисод ва ҳисобот. № 9, 1996.
- 3.18. Минаков И.А. Экономика сельского хозяйства, М.: “Колос”, 2005 г. 400 с.
- 3.19. Сергеев И.В, Ветеренников И.И. Экономика организаций (предприятий), М.: “Перспектив”, 2008 г, 560 с.
- 3.20. Салимов Б., Ҳамдамов Қ., Турсунхўжаев Т., “Жаҳон қишлоқ хўжалиги”, Ўқув қўлланма. Т.: -2004 й, 206 бет,.
- 3.21. Тўрахўжаев Т. “Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш технологияси”. Ўқув қўлланма. Т.: 2004 й, -153 б.
- 3.22. Умироқов У.П. ва бошқалар “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежменти”, Дарслик. Т.: “Иқтисод-молия”, 2008 й, -268 бет.
- 3.23. Умироқов У.П. ва бошқалар “Фермер хўжалиги иқтисодиёти”, Т.: “Иқтисод-молия”, 2008 й, -276 б.
- 3.24. Ҳакимов Р., Отақулов М., Юсупов Э., Юсупов М. “АСМ иқтисодиёти” Т.:, 2004 й, 45-51 бет., ўқув қўлланма.
- 3.25. Ҳамдамов Қ. “Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини бошқариш”, Ўқув қўлланма. Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти. Т.: -2004 й, -206 бет,.
- 3.26. Эргашев Р.Х. “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти”, Дарслик. Т.: “EKSTREMUM PRESS”, 2011 й, -416 б.
- 3.27. Эргашев Р.Х., Ҳамраева С.Н. Қишлоқ хўжалиги инфратузилмаси иқтисодиёти. – Т., «Янги аср авлоди». 2012. – Б.331.
- 3.28. Эргашев Р.Х., Шохўжаева З.С., Ҳамраева С.Н. “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти”, 1-2 қисм, Қарши, Услубий қўлланма, 2009, 56 бет.
- 3.29. Эргашев Р.Х., Шохўжаева З.С., Ҳамроева С.Н. “Дехқон ва фермер хўжалиги иқтисодиёти”, 1-2 қисм, Қарши, Услубий қўлланма. 2009, 98 бет.

- 3.30. Московская сельскохозяйственная академия. www.ecfak.timacad.ru
- 3.31. Саратовская сельскохозяйственная академия. www.tstu.ru
- 3.32. Попов Н.А. «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М.: Тандем, 2005, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
- 3.33. Попов Н.А. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2005, <http://shopper.hl.ru/books.shtml?topicк935&pageк1>
- 3.34. Коваленко Н.Я., Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>